

บทที่ ๒

หลักธรรมาธรรมในพระพุทธศาสนา

หลักธรรมาธรรม ๔ เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ครองเรือน เป็นเครื่องมือหนึ่งในการดำเนินชีวิต ทั้งการอยู่ร่วมกันเป็นแบบครอบครัว หรือ การอยู่ร่วมกันในสังคม และเป็นปัจจัยที่สำคัญในการดำเนินชีวิตในสังคมคนหมู่มาก เพื่อการบริหารจัดการกิจการงานทุกอย่างให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ เพื่อประโยชน์สุขแห่งหมู่คณะ ในบทนี้ ผู้วิจัยจึงขอนำเสนอประเด็นสำคัญของหลักธรรมาธรรม ประกอบด้วย ความหมาย ความสำคัญ องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมาธรรม ๔ ในการทำงานที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา

ธรรมาธรรม เป็นหลักคำสอนที่พระพุทธองค์แสดงไว้ เพื่อให้สาวกผู้อยู่ครองเรือนได้นำไปเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตให้ประสบความสำเร็จตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ ธรรมดาผู้อยู่ครองเรือนย่อมจะมีการเกี่ยวข้องกันกับสมาชิกในครอบครัวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้น พระพุทธองค์จึงวางหลักธรรมสำหรับผู้อยู่ครองเรือนไว้ เรียกว่า **ธรรมาธรรม** ซึ่งงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาหลักธรรมาธรรม จากเอกสาร ตำรา แนวคิดทฤษฎี ดังต่อไปนี้

- ๒.๑ หลักธรรมาธรรมในพระพุทธศาสนา
- ๒.๒ ความหมายของหลักธรรมาธรรม
- ๒.๓ ความสำคัญของหลักธรรมาธรรม
- ๒.๔ องค์ประกอบของหลักธรรมาธรรม
- ๒.๕ การบริหารงานตามหลักธรรมาธรรมในพระพุทธศาสนา

๒.๑ หลักธรรมาธรรมในพระพุทธศาสนา

ปฐมบทแห่งทฤษฎีของหลักธรรมาธรรม ได้ปรากฏในคำสอนของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงตรัสถึงหลักธรรมาธรรมเพื่อเป็นกรอบทฤษฎีในการดำเนินชีวิตของพหุชน ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการค้นคว้าพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นคลังแห่งคำสอนของพระพุทธเจ้า ได้ข้อมูลที่ปรากฏในพระไตรปิฎกดังนี้

หลักธรรมาธรรม ๔ มีมาในพระสูตรต้นปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบปัญหาของอภิกษุที่มีความตอนหนึ่งว่า “บุคคลเชื่อธรรมของพระอรหันต์ เพื่อบรรลุนิพพาน ฟังอยู่ด้วยดียอมได้ปัญญา เป็นผู้ไม่ประมาท มีวิจาร์ณญาณ คนทำเหมาะเจาะ ไม่ทอดธุระ เป็นผู้หมั่น ย่อมหาทรัพย์ได้ คนยอมได้ชื่อเสียงเพราะความสัตย์ ผู้ให้ยอมผูกมิตรไว้ได้ บุคคลใดผู้อยู่ครองเรือนประกอบด้วยศรัทธา มีธรรม ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ ธรรมะ ธิติ จาคะ บุคคลนั้นแล

ละโลกนี้ไป แล้วย่อมไม่เศร้าโศก เชิญท่านถามสมณพราหมณ์เป็นอันมากเหล่าอื่นดูซิว่า ในโลกนี้มีอะไรยิ่งไปกว่าสัจจะ ทมะ จาคะ และขันติฯ”^{๒๑}

อนึ่ง ในอุททกนิกาย สุตตนิบาต ก็มีปรากฏเรื่องนี้เช่นเดียวกัน โดยพระพุทธองค์ตรัสด้วยคำถามของอาฬวกยักษ์ว่า

“อะไรเล่า เป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจอันประเสริฐที่สุดของบุรุษในโลกนี้
อะไรเล่า ที่บุคคลประพฤติดีแล้วย่อมนำความสุขมาให้
อะไรเล่า เป็นรสยังประโยชน์ให้สำเร็จกว่ารสทั้งหลาย นักปราชญ์ทั้งหลายได้กล่าว
ชีวิตของบุคคลผู้เป็นอยู่อย่างไรว່ว่าประเสริฐที่สุดฯ”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบด้วยพระคาถาว่า

“ศรัทธาเป็นทรัพย์ เครื่องปลื้มใจอันประเสริฐที่สุดของบุรุษในโลกนี้ ธรรมที่บุคคล
ประพฤติดีแล้ว ย่อมนำความสุขมาให้ **สัจจะ**แลเป็นรสยังประโยชน์ให้สำเร็จกว่ารส
ทั้งหลาย นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวชีวิตของบุคคลผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาว่า ประเสริฐ
ที่สุดฯ”

บุคคลย่อมข้ามโอฆะได้อย่างไร บุคคลย่อมข้ามอรรณพได้อย่างไร บุคคลย่อมล่วงทุกข์ได้
อย่างไร ย่อมบริสุทธิได้อย่างไรฯ

“บุคคลย่อมข้ามโอฆะได้ด้วยศรัทธา ย่อมข้ามอรรณพได้ด้วยความไม่ประมาท ย่อม
ล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร ย่อมบริสุทธิได้ด้วยปัญญาฯ”

บุคคลย่อมได้ปัญญาอย่างไร ย่อมหาทรัพย์ได้อย่างไร ย่อมได้ชื่อเสียงอย่างไร ย่อมผูกมิตร
ทั้งหลายไว้ได้อย่างไร บุคคลละจากโลกนี้ไปสู่โลกอื่นแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศกอย่างไร ฯ

“บุคคลเชื้อธรรมของพระอรหันต์ทั้งหลาย เพื่อบรรลุนิพพานเป็นผู้ไม่ประมาท
มีปัญญาเป็นเครื่องสอดส่อง พังอยู่ด้วยดีย่อมได้ปัญญา บุคคลผู้มีฐานะ กระทำสมควร
มีความหมั่น ย่อมหาทรัพย์ได้ บุคคลย่อมได้ชื่อเสียงด้วย**สัจจะ** ผู้ให้ย่อมผูกมิตรไว้ได้
ผู้ใดมีศรัทธาอยู่ครองเรือน มีธรรม ๔ ประการนี้ คือ **สัจจะ ธรรมะ ธิติ จาคะ** ผู้นั้น
แลละจากโลกนี้ไปแล้วย่อมไม่เศร้าโศก ถ้าวาเหตุแห่งการได้ชื่อเสียงยิ่งไปกว่า**สัจจะ**
ก็ดี เหตุแห่งการได้ปัญญายิ่งไปกว่า**ทมะ**ก็ดี เหตุแห่งการผูกมิตรยิ่งไปกว่า**จาคะ**ก็ดี
เหตุแห่งการหาทรัพย์ได้ยิ่งไปกว่า**ขันติ**ก็ดี มีอยู่ในโลกนี้ไซ้ เชิญท่านถามสมณ
พราหมณ์เป็นอันมากแม้เหล่าอื่นดูเถิดฯ”^{๒๒}

สัจจะ มิได้หมายความว่าเพียงการกล่าววาจาเท่านั้น แต่โดยความหมายแล้ว**สัจจะ**นั้น
หมายถึง ความจริงใจ จริงจัง ความซื่อสัตย์ โดยสรุปก็คือความรับผิดชอบนั่นเอง รับผิดชอบต่อ
อะไรบ้าง ก็รับผิดชอบต่อบุคคล คือคบใครก็คบด้วยความจริงใจ ไม่คดในข้ออในกระดุก รับผิดชอบต่อ

^{๒๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๔๕/๒๘๘.

^{๒๒} พ.ส. (ไทย) ๒๕/๓๑๑/๓๖๑.

ต่อคำพูดคือพูดจริงทำจริง พูดอย่างไรก็ทำอย่างนั้น ทำอย่างไรก็พูดอย่างนั้น รับผิดชอบต่อหน้าที่การงาน คือไม่ว่าจะทำงานอะไร ก็ตามจะตั้งใจทำงานนั้นให้ดีที่สุด และประการสุดท้ายรับผิดชอบต่อความดี คือไม่ว่าจะทำอะไรก็จะถือเอาธรรมเป็นใหญ่ไม่ยอมทำในสิ่งที่ผิดศีลธรรม^{๒๓}

ในสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ความตอนหนึ่งว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทรัพย์ ๗ ประการนี้ ๗ ประการเป็นไฉน คือทรัพย์ คือศรัทธา ๑ ศีล ๑ หิริ ๑ โอตตัปปะ ๑ สุตะ ๑ จาคะ ๑ ปัญญา ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทรัพย์ ๗ ประการนี้แล ทรัพย์ คือ ศรัทธา ศีล หิริ โอตตัปปะ สุตะ จาคะ และปัญญาเป็นที่ ๗ ทรัพย์เหล่านี้มีแก่ผู้ใด เป็นหญิงหรือชายก็ตาม บัณฑิตเรียกผู้นั้นว่า เป็นผู้ไม่ยากจน ชีวิตของผู้นั้นไม่เปล่า บุคคลเมื่อระลึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าพึงประกอบศรัทธา ศีล ความเลื่อมใส และการเห็นธรรม”^{๒๔}

พระพุทธศาสนามีลักษณะเป็นศาสนาประเภทเหตุผลนิยม (rationalism) กล่าวคือ ไม่สอนให้มนุษย์เชื่อในสิ่งที่ไร้เหตุผล งามาย หรือเชื่อในอำนาจการดลบันดาลใด ๆ พระพุทธศาสนา สอนให้เชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปตามเหตุปัจจัย ตามกฎธรรมชาติและกฎแห่งการกระทำ ชีวิตหาได้ขึ้นอยู่กับอำนาจหน้าที่นอกเหนือการบันดาลของมนุษย์ไม่ สิ่งที่มีมนุษย์พึงรับกระทำ คือ การแก้ปัญหา หรือการขจัดทุกข์ที่บังเกิดขึ้นกับชีวิตในปัจจุบัน นอกจากนั้น พระพุทธศาสนายังเน้นว่าการทุกอย่าง ล้วนขึ้นอยู่กับกระทำของมนุษย์ (กรรม) มนุษย์เป็นผู้สร้างสรรค์ พัฒนา และเลือกวิถีชีวิตของตนเองได้ กล่าวโดยรวม คือ ชีวิตของมนุษย์ขึ้นอยู่กับตัวของมนุษย์เอง แต่การที่จะได้มาซึ่งมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบ หรือมนุษย์ที่มีการพัฒนานั้น มนุษย์จะต้องมีการฝึกฝน อบรม และพัฒนาตนเอง^{๒๕}

หนึ่งในหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัส เพื่อเป็นแนวในการอยู่ร่วมกันในสังคมสู่การบริหารคือ หลักธรรมาธรรม ในพระสูตรได้กล่าวถึงผู้ที่อยู่ครองเรือน ต้องบริหารกิจการในครอบครัว ให้เป็นไปอย่างราบรื่นเรียบร้อยต้องประกอบด้วยธรรม ๔ ข้อนี้ คือผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวต้องมีสัจจะ ความซื่อสัตย์ต่อคนในครอบครัว เช่น สามีมีความซื่อสัตย์ต่อภรรยา ต่อบุตรธิดา ภรรยามีความซื่อสัตย์ต่อสามี ต่อบุตรธิดา เมื่อผู้นำมีความซื่อสัตย์ต่อคนรอบข้าง จะทำให้คนรอบข้างไว้วางใจไม่เกิดความระแวงต่อกัน แต่ละคนก็จะตั้งใจทำงานตามหน้าที่ของตนได้เต็มความสามารถ การงานที่ทำก็จะออกมาดี ประสบความสำเร็จตามที่ตั้งเอาไว้ ไม่เฉพาะความซื่อสัตย์เท่านั้น ที่นำความสำเร็จมาให้ แม้แต่वासัจหรือการพูดความจริงก็นำประโยชน์อันยิ่งใหญ่มาให้ ดังพระพุทธพจน์ว่า สจฺจํ เว อมตาวาจา คำสัจ เป็นวาจาที่ไม่ตาย^{๒๖} คนที่มีสัจจะ นอกจากจะบริหารงานประสบความสำเร็จแล้ว ยัง

^{๒๓} อด.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๑๑๒/๒๑๘.

^{๒๔} อด.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๑๑๓/๒๒๐.

^{๒๕} พระครูสังฆรักษ์อภิชาติ สนธิโกโร, การบริหารงานบุคคลตามหลักธรรมาธรรม ๔ ของผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษา เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๔๕-๔๖.

^{๒๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๓/๓๑๐.

สามารถกลับใจศรัทธาให้เป็นมิตรได้ดังตัวอย่างเรื่องของสามเณรธัมมุตตะกะ ผู้เดินทางผ่านป่าใหญ่ เพื่อที่จะไปเยี่ยมบิดามารดาถูกพวกโจรจับตัวเพื่อจะฆ่าบวงสรวงเทวดา สามเณรขอชีวิตไว้แล้วรับปากกับโจรว่าถ้าไปแล้วเห็นคนเดินผ่านมาจะไม่บอกว่ามีพวกโจรอยู่ในป่านี้ พวกโจรเชื่อถ้อยคำของสามเณรจึงปล่อยไป เมื่อสามเณรเดินไปพบบิดามารดาและพี่น้องชายเดินสวนทางมา เมื่อทักทายกันเรียบร้อยแล้วก็ลาจากกัน บิดามารดาของสามเณรเดินทางเข้าป่าใหญ่แห่งนั้นถูกพวกโจรจับไว้ มารดาของสามเณรบ่นเพื่อว่าสามเณรทำไมไม่บอกแม่สักคำว่ามีพวกโจรอาศัยอยู่ในป่านี้ หัวหน้าพวกโจรจึงถามเอาความจริงมารดาของสามเณร จึงเล่าให้ฟังว่าพวกเขาเป็นมารดาบิดาของสามเณรและลูกๆ ที่มาด้วยนี่คือพี่น้องของสามเณร หัวหน้าโจรได้ฟังดังนั้น เกิดความเลื่อมใส ในความมีสัจจะของสามเณรที่รับปากไว้ว่าจะไม่บอกใครว่ามีพวกโจรอาศัยอยู่ในป่านี้ จึงปล่อยคนเหล่านั้นแล้วพาลูกน้องทั้งหมดติดตามไปขอบวชกับสามเณร สามเณรให้พวกโจรเหล่านั้นรับไตรสรณคมน์และสิกขาบท ๑๐ แล้ว นำไปขออุปสมบทกับพระอุปัชฌาย์ของตนคือพระสังกัจจเอระ^{๒๗}

การรักษาสัจจะ นอกจากจะมีผลทำให้ผู้รักษากลายเป็นที่เคารพนับถือของคนอื่นแล้ว การทำสังจกิริยาหรือการตั้งสัจจะอธิฐานยังทำให้ผู้ที่ตกอยู่ในอันตรายรอดพ้นจากอันตรายได้ด้วย ดังตัวอย่างเรื่องสามกุมารในสุพรรณสามชาดก ความย่อว่า สามกุมารเป็นคนมีเมตตาเป็นที่รักของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายเขาอาศัยอยู่ในป่าเลี้ยงมารดาบิดาตาบอดทั้งสอง อยู่มาวันหนึ่ง ขณะที่เขาเดินไปตักน้ำที่ท่าน้ำ พร้อมกับพวกสัตว์ทั้งหลายที่ติดตามเขาไป ถูกพระเจ้าปิลักษณ์ยังด้วยธนู ได้รับความเจ็บปวดอย่างหนัก จึงอ่อนวอนให้พระเจ้าปิลักษณ์ไปบอกให้มารดาบิดาของเขาทราบด้วย พระเจ้าปิลักษณ์ก็ไปตามคำขอร้องของสามกุมาร บิดามารดาของสามกุมารมาแล้วรู้ว่า อาการของลูกชายหนักมากโอกาสรอดชีวิตมีน้อย ด้วยความรักลูกชายจึงตั้งสัจจอธิฐานขอให้ลูกชายฟื้นและหายจากบาดแผลและความเจ็บปวด เทวดาผู้เคยเป็นมารดาของสามกุมารก็มาร่วมตั้งสัจจอธิฐาน ด้วยพองบคำอธิฐานของมารดาบิดาและเทวดาเท่านั้น สามกุมารก็ฟื้นขึ้นมาและหายจากบาดแผลและอาการบาดเจ็บ^{๒๘} การรักษาสัจจะเป็นทางให้ไปสู่ความเป็นหมู่ของเทวดา

จากตัวอย่างที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่าสัจจะเป็นคุณธรรมที่ทำให้มนุษย์ประสบความสำเร็จในสิ่งที่ปรารถนาได้ผู้ที่เป็นนักบริหารจึงควรปลูกฝังสัจจะให้เกิดขึ้นในจิตใจของตนเพื่อจะได้นำไปใช้ในการบริหารตนและบริหารคนให้ประสบความสำเร็จต่อไป

ทมะ การฝึกตน ผู้อยู่ครองเรือนต้องมีการพัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลา เพื่อจะมีความรู้ใหม่ๆ มาบริหารในครอบครัวให้เจริญก้าวหน้าต่อไป การฝึกตนมีทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจและทักษะอย่างอื่นที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต เช่น เข้าฝึกอบรมหลักการวิชาการใหม่ๆ ตามโอกาสที่

^{๒๗} พ.ธ.อ. (ไทย) ๑-๔/๘๘/๓๗๐-๓๗๖.

^{๒๘} พ.ช.า. (ไทย) ๒๘/๒๕๖-๔๒๐/๒๒๙-๒๔๕.

เหมาะสมการฝึกตนในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญไว้ว่า “ในบรรดามนุษย์ทั้งหลายผู้ที่ฝึกตนดีแล้วเป็นผู้ประเสริฐ”^{๒๙} “บัณฑิตย่อมฝึกตน”^{๓๐}

หมะ หมายถึง การฝึกฝนตนเองและข่มใจตนเองทางด้านต่างๆ แบ่งได้ดังนี้

๑. การฝึกฝนตนเอง คือ รู้จักฝึกนิสัย ให้รู้จักการแก้ไขข้อบกพร่อง เพื่อปรับปรุงตนเอง ให้เจริญก้าวหน้าหรือฝึกตนเองให้สำนึกในเหตุผลและคุณธรรม เช่น ถ้านักเรียนรู้ตัวเองว่า ไม่เก่งก็ต้องขยันอ่านหนังสือ หรือหากนักเรียนชอบคบเพื่อนที่มีนิสัยและประพฤติไม่ดีก็ควรแยกออกมาเป็นต้น การที่เรารู้ตัว自己有ข้อบกพร่องอะไรแล้วหาทางแก้ไข หรือพยายามฝึกตนเองให้กระทำความดีย่อมจะช่วยให้ประสบความสำเร็จในชีวิต

๒. การข่มใจตนเอง คือ การยับยั้งใจของตนไม่ให้หลงมัวเมาอยู่กับอบายมุข ฟุ้งซ่าน ทยานอยากกับสิ่งที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย และศีลธรรม รวมทั้งรู้จักควบคุมอารมณ์ไม่ให้โกรธง่ายหรือเกลียดง่าย เช่น ถ้าเพื่อนชวนไปขโมยทรัพย์สินของผู้อื่น ถึงแม้จะมีความจำเป็น แต่เห็นว่าการกระทำเช่นนั้นไม่ถูกต้อง ผิดทั้งทางโลกและทางธรรม ก็ควรปฏิเสธหรือถ้าเพื่อนมาเดินชนโดยไม่เจตนาก็ไม่ควรถือโกรธ หรือพูดไม่สุภาพ^{๓๑}

จากพระพุทธพจน์เหล่านี้ พระองค์จึงทรงสละเวลาและกำลังแห่งพระวรกายของพระองค์ กับการฝึกหัดบุคคลที่ควรฝึกได้ตลอดพระชนมายุ ๔๕ พรรษา ที่ทรงเผยแผ่พระธรรมวินัยแก่ชาวโลกทั้งหลาย จะเห็นได้จากการที่พระองค์เสด็จไปตามนิคมน้อยใหญ่ เพื่อแสดงพระธรรมเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ที่มีอุปนิสัยจะได้บรรลุผล โดยไม่คำนึงถึงความเหน็ดเหนื่อยของพระองค์แม้ใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ยังแสดงพระเทศนาโปรดสุภทปริพาชก ดังเรื่องปรากฏในพระมหาปรินิพพานสูตร^{๓๒} นั้น บุคคลที่ฝึกตนเองได้แล้วจึงจะสามารถแนะนำชักเตือนคนอื่นได้ ถ้าตนเองยังไม่ได้ฝึกฝนอบรมตนให้ดีก่อน เมื่อไปแนะนำคนอื่นเขาก็จะไม่เชื่อฟังถ้อยคำของตน แถมยังจะถูกว่ากล่าวย้อนกลับมาหาตัวเองอีก ดังเช่น ผู้บริหารที่ดีต้องฝึกตนเองให้ดีก่อน แล้วค่อยไปบริหารคนอื่น แนะนำคนอื่น การทำอย่างนี้จึงจะประสบความสำเร็จในการบริหาร

ขันติ ความอดทนผู้บริหารต้องมีความอดทนอดกลั้นเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นหรือมีอุปสรรคเกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นความอดทนต่อความลำบากทางด้านร่างกายที่จะต้องทำงานหนักหาเลี้ยงครอบครัว นอกจากนี้ ยังต้องอดทนต่อความลำบากทางใจด้วย เช่น เมื่อมีเรื่องความขัดแย้งมากระทบจิตใจทำให้จิตใจเศร้าหมองขุ่นมัว อดทนต่อคำด่าว่ากล่าวตักเตือนจากคนในครอบครัว ดังเช่นผู้บริหารมีขันติ ความอดทน จะทำให้การบริหารงานมีประสิทธิภาพ เพราะความอดทนเป็นบ่อเกิด

^{๒๙} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๓๓.

^{๓๐} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๘๐/๕๓.

^{๓๑} อจ. ดิ.ก. (ไทย) ๒๐/๗๗/๓๐๐

^{๓๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๒/๑๖๐-๑๖๔.

แห่งคุณธรรมทั้งหลายอีกมากมาย ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ในโอวาทปาฏิโมกข์ว่า “ชนดี ประมัตตโป ติ ดิกขา ชันติ คือความอดทนอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง”^{๓๓}

เรื่องของพระพุทธองค์ที่ถูกพรวรรับจ้างจากพระนางคันทียาพระมเหสีของพระเจ้าอุเทนให้ มาด่าพระพุทธองค์ขณะที่เข้าไปบิณฑบาตในพระนคร จนพระอานนทเถระทนไม่ไหวทูลเชิญพระองค์ เสด็จไปเมืองอื่นพระพุทธองค์ตรัสว่า การทำอย่างนั้นไม่ใช่วิธีแก้ปัญหาที่ถูก ปัญหาเกิดที่ไหนต้องแก้ที่ นั้นแล้วพระองค์ก็อยู่ที่เมืองนั้นจนพวกที่ด่าหยุดด่าไปเอง^{๓๔}

จากตัวอย่างนี้จะเห็นว่าความอดทนสามารถแก้ปัญหาที่ร้ายแรงให้กลับกลายเป็นเบาและ หมดไปในที่สุด

ครั้งหนึ่งพระสารีบุตรเถระถูกพระภิกษุใหม่รูปหนึ่งติเตียนว่าเดินไปเหยียบขायจิวแล้ว ไม่ขอโทษแล้วนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสเรียกพระสารีบุตรมาสอบถามพระสารี บุตรยอมรับว่าไม่ได้มีเจตนาแล้วลดตัวลงขอขมาโทษต่อพระภิกษุใหม่รูปนั้น ทำให้พระภิกษุรูปนั้น ถึงกับอดกลั้นน้ำตาไม่ไหวที่เห็นความเป็นคนสุภาพอ่อนโยนของพระสารีบุตร^{๓๕}

จากตัวอย่างเรื่องนี้จะเห็นว่าความอดทนอดกลั้นต่อถ้อยคำด่าทอต่างๆ ทำให้เรื่องร้าย กลายเป็นดีทำให้ศัตรูกลายเป็นมิตร ทำให้เกิดความรักความสามัคคีขึ้นในหมู่คณะในสังคมและ ประเทศชาติ

พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญขันติธรรม ดังนี้ “ท้าวสักกะตรัสตอบมาตลีเทพบุตรว่า ผู้ใดรู้ว่า คนอื่นโกรธแล้วเป็นผู้มีสติสงบระงับได้ เราเห็นว่าการสงบระงับได้ของผู้นั้นแล เป็นการกำราบคนพาล ละ” มาตลีเทพบุตรทูลว่า “ข้าแต่ท้าววสวะ ข้าพระองค์เห็นโทษในความอดทนนี้แล เมื่อใดคนพาล ย่อมสำคัญบุคคลนั้นว่า ผู้นี้ย่อมอดกลั้นต่อเราเพราะความกลัว เมื่อนั้นคนมีปัญญาทราบบ้างข่มขู่ผู้นั้น เหมือนโคย้งข่มขู่โคตัวแพ้ที่หนีไปฉะนั้น” ท้าวสักกะตรัสตอบว่า “บุคคลจะสำคัญเห็นว่า ผู้นี้ยอดกลั้น ต่อเราเพราะความกลัวหรือหาไม่ก็ตามที่ ประโยชน์ทั้งหลายมีประโยชน์ของตนเป็นอย่างยิ่ง ประโยชน์ ยิ่งกว่าขันติไม่มี ผู้ใดแลเป็นคนมีกำลังอดกลั้นต่อคนผู้ทุพพลว้ได้ ความอดกลั้นของผู้นั้น บัณฑิต ทั้งหลายกล่าวว่าเป็นขันติอย่างยิ่ง คนทุพพลจะต้องอดทนอยู่เป็นนิตย์”^{๓๖}

ตัวอย่างการใช้ขันติความอดทนต่อความลำบากทางใจ เช่น เรื่องของท้าวอุกุมารที่ปรากฏ ในพระวินัยปิฎกเล่มที่ ๕ ความย่อว่า ท้าวอุกุมารเป็นโอรสของพระเจ้าทมิฬิ พระราชาแห่งนครโกศล ต่อมานครโกศลถูกพระเจ้าพรหมทัต พระราชาแห่งนครพาราณสี ยกทัพมาตีและยึดเอาพระราช บัลลังก์พระเจ้าทมิฬิ จึงสั่งให้ท้าวอุกุมารหลบหนีไปอยู่ที่อื่น ส่วนพระองค์และพระมเหสีปลอมตัวเป็น

^{๓๓} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๔/๙๐.

^{๓๔} คุรยละเอียดใน พ.ธ.อ. (ไทย) ๑-๔/๑๕/๑๑๗.

^{๓๕} คุรยละเอียดใน พ.ธ.อ. (ไทย) ๑-๔/๗๖/๓๓๙.

^{๓๖} ส. ส. (ไทย) ๑๗/๘๗๓-๘๗๕/๕๖๘.

ชาวบ้าน อาศัยอยู่ในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ต่อมาถูกพระเจ้าพรหมทัตจับได้แล้วนำไปประหารชีวิต ขณะที่ถูกนำตัวเดินประจานไปตามถนนนั้นทีฆากูก็แฝงตัวอยู่ในหมู่มหาชน เมื่อเห็นพระบิดาถูกทำทารุณอย่างนั้น ก็ทนไม่ไหว จึงวิ่งเข้าไปใกล้พระบิดา พระเจ้าทีฆิตเห็นดังนั้นจึงห้ามด้วยถ้อยคำว่า ทีฆากู เจ้าอย่าเห็นแก่ยาว อย่าเห็นแก่สั้น เหว่ย่อมไม่ระงับด้วยการจองเวร พุดเตือนสติทีฆากูมารอย่างนี้ถึง ๓ ครั้ง จนทำให้พวกทหารเข้าใจว่า พระเจ้าทีฆิตบ่นเพื่อเพราะความกลัวต่อมรณภัยที่จะมาถึง เมื่อพระบิดาพระมารดาถูกประหารชีวิตทิ้งศพไว้อย่างน่าสลดสังเวช ทีฆากูมารก็แอบไปนำร่างของพระบิดาพระมารดามาทำฌาปนกิจ เสร็จเรียบร้อยแล้วก็ไปขอสมัครเป็นคนรับใช้คนเลี้ยงช้างของพระเจ้าพรหมทัต

ต่อมาได้รับความไว้วางใจจากพระเจ้าพรหมทัต จึงได้เข้าไปรับใช้อย่างใกล้ชิดในพระราชวัง อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าพรหมทัตเสด็จไปล่าเนื้อในป่ากับพวกอำมาตย์โดยให้ทีฆากูมารเป็นนายสารถึคันที่พระเจ้าพรหมทัตประทับทีฆากูแก่งเร่งรถให้เร็วเพื่อไม่ให้พวกอำมาตย์ติดตามทัน แล้วพาพระเจ้าพรหมทัตเข้าป่าลึก ด้วยความเหน็ดเหนื่อยพระเจ้าพรหมทัต จึงบรรทมหลับไปบนटकของทีฆากูมาร ทีฆากูมารเมื่อเห็นว่าได้โอกาสแล้ว จึงถอดพระขรรค์ออกมาหวังจะปลงพระชนม์ของพระเจ้าพรหมทัต ได้เงื้อพระขรรค์ขึ้นถึง ๓ ครั้งแต่ไม่กล้า เพราะระลึกถึงคำพูดของพระบิดา ขณะนั้นพระเจ้าพรหมทัตทรงสุบินและตกใจตื่นขึ้นพร้อมกับแก้ความฝันให้ทีฆากูมารฟังว่า กำลังจะถูกพระโอรสของพระเจ้าทีฆิตฆ่า พอพูดจบทีฆากูมารก็เอามือข้างหนึ่งจับที่หมวยผมของพระเจ้าพรหมทัตไว้ เอามือข้างหนึ่งเงื้อพระขรรค์ขึ้น เพื่อจะปลงพระชนม์พระเจ้าพรหมทัต พระเจ้าพรหมทัตเห็นดังนั้นก็ตกใจ จึงร้องขอชีวิตไว้ทีฆากูมาร จึงลดพระขรรค์ลงพร้อมกับหมอบลงแทบพระบาทของพระเจ้าพรหมทัตพูดว่า ข้าพระองค์ต่างหากที่ต้องขอชีวิตจากพระองค์ พระองค์เป็นเจ้าชีวิตของข้าพระองค์ ขอพระองค์จงไว้ชีวิตให้แก่ข้าพระองค์ด้วย พระเจ้าพรหมทัตและทีฆากูมารต่างคนต่างก็ขอชีวิตจากกันและกัน ถือว่าเป็นผู้มีบุญคุณต่อกัน แล้วทำปฏิญญาต่อกันว่าจะไม่เป็นศัตรูต่อกัน ด้วยความเป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตนและซื่อสัตย์ของทีฆากูมาร พระเจ้าพรหมทัตจึงยกพระธิดาให้เป็นมเหสีของทีฆากูมารแล้วคืนพระราชสมบัติ ทุกอย่างที่เป็นของพระบิดาของทีฆากูมาร ต่อมาเมื่อพระเจ้าพรหมทัตสวรรคต ทีฆากูมารได้ครอบครองนครพาราณสี และนครโกศลพร้อมกัน^{๓๗}

จากตัวอย่างที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นถึงอันสงส์ของขันติความอดทน สามารถทำศัตรูให้เป็นมิตรและยังเป็นเหตุนำมาซึ่งสมบัติอันยิ่งใหญ่ สมกับพระพุทธพจน์ที่ได้ยกมาในเบื้องต้นนี้

จาคะ ความเสียสละในที่นี้มีความหมาย ๒ นัย คือนัยแรก เสียสละแบ่งปันสิ่งของที่หามาได้ให้แก่คนในครอบครัวอย่างเป็นธรรมไม่ลำเอียง นัยที่สอง เสียสละหรือสละอารมณ์ที่เป็นข้าศึก ต่อจิตใจที่ทำให้ใจเศร้าหมองขุ่นมัว อารมณ์โกรธความเคียดแค้นชิงชัง ความเกลียดความอาฆาตจองเวร ความพยาบาทปองร้าย เป็นต้น เมื่ออารมณ์เหล่านี้เกิดขึ้น ต้องเสียสละออกไปจากจิตใจ ไม่ปล่อยให้

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๔๕๘-๔๖๓/๓๔๓-๓๕๓.

อารมณ์เหล่านี้อยู่ในจิตใจนาน เพราะจะทำให้เสียสุขภาพกายและใจ เป็นอุปสรรคต่อการบริหารงาน การสละสิ่งของของตนให้คนอื่นที่ควรให้เป็นเรื่อง ที่พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญและยกย่อง ดังที่พระองค์ได้วางหลักการปฏิบัติไว้สำหรับพวกภิกษุทั้งหลายว่า ให้แบ่งปันเอกภพที่เกิดขึ้นในวัดแก่ภิกษุที่มาถึง เช่น ทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ทำการอุปโลกกรรม แบ่งปันสิ่งของให้ถึงแก่สงฆ์ทุกรูป

ตามลำดับพรรษา ทรงบัญญัติพระวินัยไว้ให้ภิกษุสละผ้าจีวรที่อยู่ปราศจาก คือ ปล่อยให้ผ้าอยู่ที่หนึ่ง ตัวเองอยู่ที่หนึ่ง จนอรุณของวันใหม่ขึ้นไปทำให้ผ้านั้นเป็นนิสสัคคีย์ คือเป็นผ้าที่ควรสละเสียก่อน ส่วนตัวภิกษุเป็นอาบัติปาจิตตีย์ต้องนำผ้าผืนนั้นไปทำพิธีสละให้เป็นสมบัติของภิกษุรูปอื่นเสียก่อน แล้วให้ภิกษุรูปนั้นคืนให้ในภายหลัง จึงแสดงอาบัติต่อหน้าภิกษุรูปนั้นหรือรูปอื่นก็ได้ การทำอย่างนั้นจึงจะพ้นจากอาบัติที่ต้องนั้น

มีข้อความปรากฏในปราภาสุต^{๓๘} ตอนหนึ่งว่าผู้ที่มีของเหลือกินเหลือใช้ ไม่แบ่งปันให้คนอื่นหรือคนรอบข้าง กลับใช้สอยสิ่งเหล่านั้นเพียงผู้เดียว พระพุทธองค์ตรัสว่าการทำอย่างนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อมของคนนั้น

ในทางพระพุทธศาสนาการสละแบ่งปันสิ่งของของตนให้คนอื่น หรือการถวายสิ่งของของตนให้เป็นทานแก่สงฆ์หรือแก่บุคคล เป็นอุบายเครื่องละกิเลสอย่างหยาบ คือความตระหนี่ออกจากจิตใจของตนทำให้จิตใจของตนเป็นอิสระจากความตระหนี่ ซึ่งเป็นเครื่องผูกพันจิตใจอย่างหนึ่ง ในโอวาทปาฏิโมกข์ซึ่งเป็นคำสอนที่ถือว่าเป็นหัวใจหลักของพระพุทธศาสนา ที่พระองค์ทรงแสดงแก่พระอรหันต์สาวกจำนวน ๑,๒๕๐ รูป ที่มาประชุมกันที่พระเวฬุวัน อุทยานป่าไผ่ที่พระเจ้าพิมพิสารถวายให้เป็นที่พักประทับของพระพุทธเจ้าและพระสาวกนั้น พระองค์ได้แนะนำให้สละอารมณ์ที่เป็นข้าศึกแก่จิตใจด้วยการให้ชำระจิตใจของตนให้สะอาดให้ผ่องใส จากเครื่องเศร้าหมองทั้งหลาย เครื่องเศร้าหมองในที่นี้คือกิเลสทั้งหลาย เช่น ความกำหนัดยินดีใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่มากระทบ ตา หู จมูก ลิ้น และร่างกาย ความโกรธ ความอาฆาต ความพยาบาทปองร้าย สิ่งเหล่านี้ทำให้จิตใจเศร้าหมองไม่ปลอดโปร่ง บดบังปัญญา ปิดกั้นไม่ให้คนบรรลุถึงความดีที่ควรจะได้

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย กิถัพย์คือจาคะเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มิได้จันปราศจากมลทิน คือ ความตระหนี่ อยู่ครองเรือน มีจาคะอันปล่อยแล้วมีฝ่ามืออันชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอยินดีในทานและการจำแนกทาน นี้เรียกว่า ทรัพย์คือจาคะ^{๓๙}

“ดูกรมหานามะ อริยสาวกผู้ได้บรรลุผลทราบชัดพระศาสนาแล้ว ย่อมอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้เป็นส่วนมาก คือ ...อริยสาวกย่อมระลึกถึงการบริจาคของตนเนื่องๆ ว่า เป็นลาภของเราหนอ เราได้ดีแล้วหนอ คือ เมื่อหมู่สัตว์อุกมลทิน คือ ความตระหนี่กลุ่มรวม เรามีใจปราศจากมลทิน คือ ความ

^{๓๘} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๒/๕๒๕.

^{๓๙} อัง สดตค. (ไทย) ๒๓/๘๘/๑๑๙.

ตระหนี่อยู่ครองเรือน เป็นผู้มีจาคะอันปล่อยแล้ว มีฝ่ามืออันชุ่ม (คอยหยิบของบริจาต) ยินดีในการเสียสละ ควรแต่การขอ ยินดีในการจำแนกทาน...ฯลฯ^{๔๐}

“พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตรัสสอนพระนางกาฬโคธาสากิยานี ถึง โสดาปัตติยงค์ ๔ ประการ ที่สามารถพยากรณ์ตนเองว่า บรรลุเป็นพระโสดาบันแล้ว มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า ซึ่งองค์คุณข้อ ๑-๓ คือ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ แต่ข้อที่ ๔ กลับกลายเป็นความไม่ตระหนี่ ซึ่งต่างจากที่เราเคยรู้มาว่า องค์คุณข้อที่ ๔ นั่นคือ ความมีศีลบริสุทธิ์ เป็นต้น” อริยสาวิกา ผู้สิ้นความตระหนี่ “พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสกะพระนางกาฬโคธาสากิยานีว่า ดูกรพระนางโคธ อริยสาวิกาผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นพระโสดาบันมีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน ? อริยสาวิกาในธรรมวินัยนี้...มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันไม่ติดขัด มีฝ่ามืออันชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการจำแนกทาน อยู่ครอบครองเรือน^{๔๑}

ข้อความตอนหนึ่งจากเรื่อง ทีฆาวุฑฒมาร “พระเจ้าทีฆติโกศลราช ได้ทอดพระเนตรเห็นทีฆาวุฑฒมารเสด็จพระดำเนินมาแต่ไกล ครั้นแล้วได้ตรัสพระบรมราโชวาทนี้แก่ทีฆาวุฑฒมารว่า พ่อทีฆา จ้าวอย่าเห็นแก่ยาว จ้าวอย่าเห็นแก่สั้น เวรทั้งหลายย่อมไม่ระงับได้เพราะเวรเลย แต่ย่อมระงับได้เพราะการไม่จองเวร พระเจ้าพรหมทัตทาสีกราชได้ตรัสถามความข้อนี้แก่ทีฆาวุฑฒมารว่า พ่อทีฆา พระชนกของเธอได้ตรัสคำเมื่อใดจะสวรรคตว่า พ่อทีฆา จ้าวอย่าเห็นแก่ยาว จ้าวอย่าเห็นแก่สั้น เวรทั้งหลายย่อมไม่ระงับเพราะเวรเลย แต่เวรทั้งหลายย่อมระงับได้เพราะไม่จองเวร ดังนี้ พระชนกของเธอได้ตรัสคำนั้น หมายความว่าอย่างไร? ทีฆาวุฑฒมารกราบทูลว่า ขอเดชะ พระชนกของข้าพระพุทธเจ้าได้ตรัสพระบรมราโชวาทอันใดไว้เมื่อใดจะสวรรคตว่า จ้าวอย่าเห็นแก่ยาว ดังนี้ หมายความว่า จ้าวอย่าได้จองเวรให้ยึดเยื้อ เพราะฉะนั้นพระชนกของข้าพระพุทธเจ้า จึงได้ตรัสพระบรมราโชวาทอันนี้ไว้เมื่อใดจะสวรรคตว่า จ้าวอย่าเห็นแก่ยาว พระชนกของข้าพระพุทธเจ้าได้ตรัสพระบรมราโชวาทอันใดไว้เมื่อใดจะสวรรคตว่า จ้าวอย่าเห็นแก่สั้น ดังนี้ หมายความว่า จ้าวอย่าแต่กร้าวจากมิตรเรือนัก เพราะฉะนั้นพระชนกของข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสพระบรมราโชวาทอันนี้ไว้เมื่อใดจะสวรรคตว่า จ้าวอย่าเห็นแก่สั้น พระชนกของข้าพระพุทธเจ้าได้ตรัสพระบรมราโชวาทอันใดไว้ เมื่อใดจะสวรรคตว่า พ่อทีฆา เวรทั้งหลาย ย่อมไม่ระงับเพราะเวรเลย แต่ย่อมระงับได้เพราะไม่จองเวร ดังนี้ หมายความว่า พระชนกและชนนีของข้าพระพุทธเจ้าถูกพระองค์ปลงพระชนมชีพ ถ้าข้าพระพุทธเจ้าจะพึงปลงพระชนมชีพของพระองค์เสียบ้าง คนเหล่าใดใคร่ความเจริญแก่พระองค์ คนเหล่านั้นจะพึงปลงชีวิตข้าพระพุทธเจ้าคนเหล่าใดใคร่ความเจริญแก่ข้าพระพุทธเจ้า คนเหล่านั้นจะพึงปลงชีวิตของพระองค์ เมื่อเป็นเช่นนั้น เวนั้นไม่พึงระงับเพราะเวร แต่มาบัดนี้พระองค์ทรงพระ

^{๔๐} อก. ฎก. (ไทย) ๒๒/๒๘๑/๒๔๓.

^{๔๑} ส.น. (ไทย) ๑๙/๑๕๙/๑๒๑.

กรุณาโปรดพระราชทานชีวิตแก่ข้าพระพุทธเจ้า และข้าพระพุทธเจ้าก็ได้ทูลถวายพระชนมชีพแก่พระองค์ เป็นอันว่าเวลานั้นระงับแล้วเพราะไม่จองเวร พระชนกของข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสพระบรมราโชวาทอันนี้ไว้เมื่อใกล้จะสวรรคตว่า พ่อที่ข้าฯ เหว้ทั้งหลายย่อมไม่จับเพราะเวรเลย แต่ย่อมระงับได้เพราะไม่จองเวร^{๔๒}

“พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสพระโอวาทแก่ภิกษุเหล่านั้น เป็นคำรับสามว่า อย่าเลยภิกษุทั้งหลาย อย่าบาดหมางกัน อย่าทะเลาะกัน อย่าแค้นแค้นกัน อย่าวิวาทกันเลย อธรรมวาทีภิกษุรูปนั้นได้กราบทูลคำนี้แด่พระผู้มีพระภาคเป็นคำนบสามพระพุทธเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคผู้เป็นเจ้าของแห่งธรรมได้โปรดทรงยับยั้งเถิด ขอพระผู้มีพระภาคได้โปรดทรงมีความชวนชวายน้อย ประกอบสุขวิหารธรรมในปัจจุบันอยู่เถิด พวกข้าพระพุทธเจ้าจักปรากฏด้วยความบาดหมาง ความทะเลาะ ความแค้นแค้น การวิวาทนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงดำริว่า โมฆบุรุษเหล่านี้หัวดื้อนักรแกล เราจะให้โมฆบุรุษเหล่านี้เข้าใจกัน ทำไม่ได้ง่ายเลย ดังนี้ แล้วเสร็จจากพระพุทธอาสน์กลับไป^{๔๓}

เมื่อผู้นำเข้าใจหลักการเหล่านี้แล้วนำไปบริหารตนเอง บริหารงานในครอบครัว และในองค์กรที่ตนรับผิดชอบอยู่จะทำให้การบริหารงานประสบความสำเร็จตามที่ตั้งใจไว้ มีหลักฐานตามที่ได้ศึกษามานี้และตามหลักฐานที่พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่อาฬกยักรในอาฬกยสูตรตอนหนึ่งว่า

ในโลกนี้ เหตุให้ได้เกียรติที่ยิ่งไปกว่า สัจจะ ก็ดี

เหตุให้มีปัญญาที่ยิ่งไปกว่า ทมะ ก็ดี

เหตุให้ผูกมิตรสหายไว้ได้ที่ยิ่งไปกว่า จาคะ ก็ดี

เหตุให้หาทรัพย์ได้ที่ยิ่งไปกว่า ขันติ ก็ดีมีอยู่หรือไม่^{๔๔}

เมื่อพระพุทธร่องค์ตรัสถามจบ อาฬกยักรกราบทูลว่า ไม่มีสิ่งใดที่จะยิ่งไปกว่าหลักธรรมทั้ง ๔ อย่างนี้ คือ ไม่มีเหตุอื่นที่จะให้ได้เกียรที่ยิ่งไปกว่า สัจจะ ความซื่อสัตย์ ไม่มีเหตุอื่นที่จะให้เกิดปัญญายิ่งไปกว่า ทมะ การฝึกฝนอบรมตน ไม่มีเหตุอื่นที่จะผูกมิตรไว้ได้ยิ่งไปกว่า จาคะ การเสียสละแบ่งปัน ไม่มีเหตุอื่นที่จะทำให้หาทรัพย์ได้ยิ่งไปกว่า ขันติ ความอดทน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๙) ทรงปกครองแผ่นดินไทย ด้วยธรรมะ ด้วยการแสดงพระองค์เป็นตัวอย่างโดยตลอด มีพระบรมราโชวาทอันเป็นไปด้วยพระธรรมมาโดยตลอดต่อเนื่องสม่ำเสมอ และ "ขรവാสธรรม ๔" ไม่เคยเก่าเลย เป็นอกาลิก ไม่ขึ้นกับกาลสมัย ไม่เสื่อมสิ้นอายุไปตามยุคเวลา เพราะเวลาที่ผ่านมา หรือในบัดนี้ หรืออนาคตต่อไป ก็จะมีขรวาสที่จำเป็นต้องน้อมนำขรวาสธรรม ๔ ประการ ดังกล่าว มาประดับแก้ตน ประพฤติปฏิบัติให้ตัวเองก้าวไปสู่ความเป็นอริยบุคคลในภายหน้า

^{๔๒} วิ.ป. (ไทย) /๕/๗๕/๔๕๙.

^{๔๓} ๗๒ ภาณวาร ที่ ๑ ที่วัดโกสธาดก

^{๔๔} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๙๑/๕๕๕.

ประการแรก คือ การรักษาความสัจ ความจริงใจ ต่อตนเองที่จะประพฤติปฏิบัติ แต่สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม

ประการที่สอง คือ การรู้จักข่มใจตนเอง ฝึกใจตนเอง ให้ประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในความสัจ ความดีนั้น

ประการที่สาม คือ การอดทน อดกลั้น และอดออม ที่จะไม่ประพฤติล่วงความสัตย์สุจริต ไม่ว่าจะด้วยเหตุประการใด

ประการที่สี่ คือ การรู้จักละวางความชั่ว ความทุจริต และรู้จักเสียสละประโยชน์ส่วนน้อยของตน เพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่ของบ้านเมือง

ขรรยาวาสนธรรมนี้ เป็นคำสอนที่สร้างความสัมพันธ์อันดีงาม เพื่อให้การครองรักครองเรือน ดำรงอยู่และดำเนินไปอย่างมีความสุข ซึ่งจะต้องดำเนินชีวิตอันประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้แล้วนี้คือ

๑. สัจจะ ความจริง คือ ความดำรงมั่นในสัจจะ ชื่อตรง ชื่อสัตย์ จริ่งใจต่อกัน จริ่งจัง จริ่งต่อคำพูด พูดจริง ทำได้จริงตามที่พูดไว้ เป็นคนที่มีสัจจะทั้งต่อหน้าและลับหลัง จะทำอะไรก็ให้เป็น ที่เชื่อถือไว้วางใจได้

๒. ทมะ ฝึกตน คือ ความเป็นผู้รู้จักฝึกฝนอบรมตนเอง รู้จักควบคุมตนเอง รู้จักปรับตัว ไม่พูด ไม่ทำตามอำนาจของความโลภ ความโกรธ และความหลงครอบงำ เสมือนเป็นเครื่องยับยั้งใจ ไม่ให้ล้าไปในทางที่ไม่ถูกต้อง ไม่ชอบธรรม

๓. ขันติ ความอดทน คือ มุ่งมั่นทำหน้าที่การทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง ทนต่อความร้อน ความหนาว ความหิวกระหาย อดทนต่อความลำบากทางร่างกาย ทนความลำบาก ตรากตรำ ทนต่อความเจ็บแค้นใจ ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย และไม่ท้อถอย

๔. จาคะ ความเสียสละ คือ มีน้ำใจ เอื้อเฟื้อ ช่วยเหลือเกื้อกูล บำเพ็ญประโยชน์ ให้ปัน สิ่งของของตนแก่คนที่ควรให้ปัน เสียสละอารมณ์ความรู้สึกอันเป็นข้าศึกต่อความจริงใจ เสียสละความขัดข้องหมองใจต่อกัน ไม่มีใจคับแคบ เห็นแก่ตัว หรือเอาแต่ใจตนเอง ร่วมงานกับผู้อื่นได้^{๔๕}

หลักธรรมเกี่ยวกับ สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ นอกจากจะปรากฏอยู่ในหลักขรรยาวาสนธรรม แล้ว ยังมีปรากฏอยู่ตามหลักธรรมต่างๆ ในพระไตรปิฎก ดังจะได้อธิบายไว้ดังต่อไปนี้

๑. สัจจะ ปรากฏอยู่ในหลักธรรมต่างๆ ดังนี้

๑.๑ หลักอริยฐานธรรม คือ ธรรมเป็นที่มั่น ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคงของบุคคล หรือธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ

๑.๒ หลักเบญจธรรม หรือ เบญจกัลยาณธรรม คือ ธรรม ๕ ธรรมอันดีงามหาอย่าง คู่กับเบญจศีล

^{๔๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) “ธรรมบุญชีวิต”, กรุงเทพฯ : กองทุนอริยมรรค, ๒๕๔๕.

๑.๓ หลักบารมี ๑๐ หรือ ทศบารมี คือ ปฏิปทาอันยิ่งยวด คุณธรรมที่ประพฤติ ปฏิบัติอย่างยิ่งยวด คือ ความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุด เช่น ความเป็นพระพุทธรเจ้าและความเป็นมหาสาวก

๒. ทมะ ปรากฏอยู่ในหลักธรรม ดังนี้

๒.๑ หลักสัปปริสบัญญัติ ๓ คือ บัญญัติของสัตบุรุษ ข้อปฏิบัติที่สัตบุรุษวางเป็นแบบไว้หรือกล่าวสรรเสริญไว้ มารดาบิดา ปฏิบัติมารดาบิดาของตนให้เป็นสุข

๓. ขันติ ปรากฏอยู่ในหลักธรรม ดังนี้

๓.๑ ในหลักธรรมทำให้งาม มี ๒ ประการ

๓.๒ ในหลักบารมี ๑๐ หรือ ทศบารมี คือ ปฏิปทาอันยิ่งยวด คุณธรรมที่ประพฤติ ปฏิบัติอย่างยิ่งยวดคือ ความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุด เช่น ความเป็นพระพุทธรเจ้าและความเป็นมหาสาวก

๓.๓ หลักราชธรรม ๑๐ หรือ ทศพิชราชธรรม คือ ธรรมของพระราชา กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง หรือธรรมของนักปกครอง มี ๑๐ ประการ^{๔๖}

๓.๔ ในหลักมงคล ๓๘ คือ สิ่งที่ทำให้มีโชคดี ธรรมอันนำมาซึ่งความสุขความเจริญ เรียกเต็มว่า อุดมมงคล คือ มงคลอันสูงสุด

๔. จาคะ ปรากฏอยู่ในหลักธรรมต่างๆ ดังนี้

๔.๑ หลักอริยฐานธรรม ๔ คือ ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ

๔.๒ หลักสัมปรายิกถลประโยชน์ ๔ คือ ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เบื้องต้น ธรรมเป็นเหตุให้สมหมาย หลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นสูงขึ้นไป

๔.๓ หลักสมชีวิธรรม ๔ คือ หลักธรรมของคู่ชีวิต ธรรมที่จะทำให้คู่สมรสมีชีวิตสมหรือสม่ำเสมอกลมกลืนกัน อยู่ครองกันยึดตาย

๔.๔ หลักอริยทรัพย์ ๗ คือ ทรัพย์อันประเสริฐ ทรัพย์คือคุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐ

๔.๕ อริยวัชฌิ หรือ อารยวัชฌิ ๕ คือ ความเจริญอย่างประเสริฐ หลักความเจริญของอารยชน

ได้กล่าวถึงหลักพุทธธรรมสำหรับความดีในจิตใจของคนครองเรือนนั้น ต้องมีคุณสมบัติ ๔ อย่าง ซึ่งพระพุทธรเจ้าตรัสว่า “ฉราวาสธรรม” คือ

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, กรุงเทพฯ : เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์, ๒๕๔๘.

๑. สัจจะ คือ ความจริงใจหรือความซื่อสัตย์เป็นคุณธรรมทางใจ คนมีสัจจะย่อมแสดง
คุณลักษณะออกมาให้รู้ ๓ ประการ คือ

๑.๑ เป็นความจริง

๑.๒ เป็นความตรง

๑.๓ เป็นความแท้

สัจจะคือ ความจริง-ตรง-แท้ สามลักษณะรวมอยู่ในจิตใจของคนๆ เดียว

๒. ทมะ ธรรมะข้อนี้ หมายถึง ความเป็นผู้รู้จักปรับปรุงตัวให้ดีขึ้น เป็นคุณธรรมประเภท
สะกิดใจให้คนมีการปรับปรุงตัวให้เหมาะสมอยู่เสมอ ทมะ เมื่อเกิดอยู่ในใจผู้ใดแล้ว จะทำให้ผู้นั้นมี
คุณลักษณะ ๓ ประการ คือ

๒.๑ รู้จักฝึก หมายถึง รู้จักฝึกฝนอบรมตัวเอง คือ ฝึกตัวฝึกใจ ปรับปรุงให้
เหมาะสม

๒.๒ รู้จักหยุด หมายถึง การยับยั้งตนเอง ไม่ให้ไหลไปสู่ความชั่วความผิดสัจจะ

๒.๓ รู้จักข่ม หมายความว่า ข่มตัว-ข่มใจข่มใจของเราเอง

๓. ขันติ แปลว่า ความอดทนหรือความเข้มแข็ง ๓ ประการ คือ

๓.๑ อดทนต่อความลำบาก

๓.๒ อดทนต่อทุกขเวทนา

๓.๓ อดทนต่อความเจ็บใจ

๓.๔ อดทนต่ออำนาจกิเลส

๔. จาคะ จะต้องทำความเข้าใจความ ๒ ประการ คือ

๔.๑ สละวัตถุ การสละวัตถุ หมายความว่า ผู้ครองเรือนจะต้องรู้จักเสียสละ
ในคราวที่ควรเสียสละ คนเราที่จะเสีย เสียได้ทั้งสองประตู คือ ไม่รู้จักหาทรัพย์ก็เป็นคนเสีย มีทรัพย์
แล้ว ไม่รู้จักใช้ ก็เป็นคนเสียเหมือนกัน กินแล้วไม่ถ่ายหรือถ่ายแล้วไม่กินมีหวังเนาด้วยกันทั้งนั้น

๔.๒ สละอารมณ์ เป็นข้อที่นำศึกษามาก เพราะการเข้าใจและปฏิบัติได้ถูกต้อง
ย่อมเป็นเครื่องประดับความสุขของผู้ครองเรือนอย่างดีที่สุด จึงควรทำความเข้าใจว่า ชีวิตที่หอมล้อม
ด้วยบุคคลที่มีระเบียบควบคุมตัวอย่างอยู่แล้ว มีเรื่องวุ่นวายน้อย มีความลำบากยุ่งเหยิงไม่หนักหนา
ส่วนชีวิตของคนชาวบ้านเต็มไปด้วยสิ่งแฉดล้อมและบุคคลที่เกิดความยุ่งเหยิงมีภัย และมีความกดดัน
อยู่ทุกขณะ เหมือนเดินอยู่ในดงในป่าทุกสิ่งทุกอย่างรุงรังขาดระเบียบ และมีอันตรายรอบด้าน โทษที่
เห็นได้ชัด คือ การที่เราสั่งสมอารมณ์เนาไว้มากๆ นั้น มันทำให้จิตใจของเราหย่อนสมรรถภาพลงอย่าง
เห็นได้ชัดทีเดียว^{๔๗}

^{๔๗} ปิ่น มุทุกันต์, “เรือนชั้นใน-ชั้นนอก, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕ กรุงเทพฯ : สารมวลชน จำกัด, ๒๕๓๓.

ฆราวาสธรรม คือ ธรรมสำหรับผู้ครองเรือน ในหลักการครองเรือนที่ถูกต้องแห่งการดำรงชีวิตในทางโลกที่สูงสุด ๔ ประการ

๑. สัจจะ การมีความจริงอยู่ประจำใจ ต้องเป็นคนซื่อสัตย์ จริงใจ เปิดเผยหนักแน่น มั่นคง พุดจริง ทำจริง รักเดียวใจเดียว

สัจจะ คือ ความจริงใจ เป็นต้นเหตุแห่งการได้รับไมตรีในโลก เพราะธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตย่อมไว้วางใจบุคคลผู้ไม่แสวงหาลอกลวง มีความจริงใจ จึงเป็นที่รักของคนรอบข้างเสมอ นอกจากนี้ สัจจะ คือ ความหนักแน่นมั่นคง ยังเป็นเหตุทำให้บุคคลบรรลุผลที่มุ่งหวังได้ ไม่ว่าจะมียุบสรรคขวากหนามมากมายสักเท่าใดก็ตาม

๒. ทมะ การรู้จักข่มจิตใจไม่ให้หลงไหลไปตามโลกธรรมด้านสวย จนเสียหลักครองชีวิต บุคคลผู้รู้จักข่มจิตย่อมไม่มัวเมาในลาภ ยศ สรรเสริญ สุข และเพราะเราไม่มัวเมา ความประมาทจึงเกิดขึ้นไม่ได้ ซึ่งเมื่อเราไม่ประมาทดำรงสติปัญญาอยู่อย่างสมบูรณ์ เราจึงไม่คิดชั่ว ไม่พูดชั่ว และไม่ทำชั่ว เราทุกคนต่างก็ต้องการเป็นคนดี หากเมื่อขาดทมะแล้วจะเป็นคนดีได้ยาก

๓. ขันติ คือ การอดทน อดกลั้นต่อโลกธรรม ด้านร้ายไม่ยอมแพ้ ให้แก่ปัญหาชีวิตที่ถาโถมเข้ามา ความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ความทุกข์เป็นสิ่งที่ธรรมดาที่ไม่มีใครหลีกเลี่ยงได้

เมื่อเราประสบกับปัญหาเหล่านี้ ก็ไม่ควรคิดหลบหนี แต่ควรจะยอมรับสภาพความจริงด้วยความอดทนเพราะเรามีความอดทนจึงจะสามารถใช้สติปัญญาพิจารณาหาทางแก้ไขปัญหาได้

๔. จาคะ คือ การเสียสละ รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้แก่ผู้อื่น ต้องละทิ้งกิเลส ยอมสละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตน เพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวม ชีวิตทุกชีวิตที่สามารถดำรงอัตภาพอยู่ได้ เพราะธรรมชาติสร้างกฎแห่งการพึ่งพาอาศัยกันและกันขึ้นมา เราเป็นมนุษย์ผู้ฉลาด ดังนั้น จึงสามารถมองเห็นความจริงข้อนี้ได้ไม่ยาก^{๔๘}

๒.๒ ความหมายของหลักฆราวาสธรรม

ฆราวาสธรรม หมายถึง ธรรมสำหรับผู้ครองเรือน หรือธรรมสำหรับผู้ครองเรือน มี ๔ อย่าง คือ ๑) สัจจะ ความซื่อสัตย์ต่อกัน ๒) ทมะ การฝึกตน ๓) ขันติ ความอดทนอดกลั้น ๔) จาคะ การเสียสละ การแบ่งปัน มีน้ำใจ^{๔๙}

ในคานินยามหลักฆราวาสธรรม ๔ ได้ปรากฏถึงนักวิชาการและนักการศาสนาหลายท่าน ได้ให้ความหมายของฆราวาสธรรม ๔ พร้อมทั้งคำอธิบายของฆราวาสธรรมไว้ในลักษณะต่างๆ ดังนี้

^{๔๘} ประคูลาย (นามปากกา), “พุทธธรรมสำหรับชาวบ้าน”, กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๓๙.

^{๔๙} อัง จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๖/๓๗๓.

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน^{๕๐} ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ขรवास หมายถึง คนผู้อยู่ครองเรือน คนทั่วๆ ไปที่ไม่ใช่บรรพชิตหรือนักบวช” หรือ “ธรรม หมายถึง คุณความดี คำสั่งสอนในศาสนา ความจริง ความยุติธรรม ความถูกต้อง เป็นต้น” รวมกันเป็น “ขรवासธรรม” หมายถึง คำสอนหรือหลักธรรมสำหรับผู้อยู่ครองเรือน

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ)^{๕๑} ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ขรवासธรรม” คือ ธรรมสำหรับขรवास เป็นหลักที่ดีที่สุดในฐานะเป็นเครื่องมือจะให้มีธรรมอื่นๆ มี ๔ อย่าง ได้แก่ สัจจะคือความจริงใจ ที่ปักใจ อธิษฐานใจลงไปอย่างหนักแน่น ในสิ่งที่จะต้องทำ ทมะคือ การบังคับตนเองให้อยู่ในร่องในรอยของการปักใจ ขันติคือ ความอดทนได้ ความรอคอยได้ และ จาคะคือ สละสิ่งที่ควรสละออกไปจากใจ ได้แก่ ความรู้สึกที่เป็นอันตราย หรือเป็นโทษ หรือเป็นศัตรูต่อสัจจะ ต่อทมะ ต่อขันตินั่นเอง

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)^{๕๒} ได้ให้ความหมายไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ว่า “ขรवासธรรม” หมายถึง หลักธรรมสำหรับการครองเรือน ธรรมของผู้ครองเรือน มี ๔ อย่าง คือ (๑) สัจจะ ความจริง เช่น ซื่อสัตย์ต่อกัน (๒) ทมะ ความฝึกฝนปรับปรุงตน เช่น รู้จักข่มใจ ควบคุมอารมณ์ บังคับตนเองปรับตัวเข้ากับการทำงานและสิ่งแวดล้อมให้ได้ (๓) ขันติ ความอดทน และ (๔) จาคะ ความเสียสละ เพื้อแผ่ แบ่งปัน มีน้ำใจ

พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)^{๕๓} ได้ให้ความหมายของขรवासธรรมว่า หมายถึง ธรรมสำหรับขรवास ธรรมสำหรับการครองเรือน หลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์

๑. สัจจะ หมายถึง ความจริง ซื่อสัตย์ จริงใจ พุดจริง ทำจริง

๒. ทมะ หมายถึง การฝึกฝน การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตัดนิสัยแก้ไขข้อบกพร่อง ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา

๓. ขันติ หมายถึง ความอดทน ตั้งหน้าทำหน้าทีการทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็งทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย

^{๕๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (๒๕๔๖), กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์ พลัสพลีเคชั่นส์.

^{๕๑} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), (๒๕๔๙), **คู่มือศึกษาธรรมะ** (ฉบับสมบูรณ์), กรุงเทพฯ : ธรรมสภา

^{๕๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย

^{๕๓} พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **คุณธรรมและจริยธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่**, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.๒๕๒๗). หน้า ๔๓

๔. จาคะ หมายถึง ความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบาย และผลประโยชน์ส่วนตน ได้ใจกว้าง พร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็นและความต้องการของคนอื่น พร้อมที่จะร่วมมือช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตนหรือเอาแต่ใจตัว

พระราชวรmani (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้ให้ความหมายเพิ่มเติมในด้านสัจจะไว้ดังนี้

คัมภีร์ฝ่ายอภิธรรม แยกสัจจะ คือ ความจริงเป็น ๒ ระดับ

๑. สมมติสัจจะ (Conventional Truth) ความจริงโดยสมมติ (เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า โวหารสัจจะ ความจริงโดยโวหารหรือโดยสำนวนพูด) คือ ความจริงตามมติร่วมกันตามที่ได้ตกลงกันไว้ หรือหมายร่วมนกันเป็นเครื่องมือสื่อสาร พอให้สำเร็จประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น คน สัตว์ คนชั่ว โตะ แก้ว เป็นต้น

๒. ปรัมมัตสัจจะ (Ultimate Truth) ความจริงโดยปรัมมัต คือ จริงตามความหมายสูงสุดตามความหมายแท้อย่างยิ่ง คือ การหยั่งรู้สัจธรรมที่จะทำให้ความยึดติดถือมั่นหลงผิดทั้งหลายสลายหมดไป ทำให้ว่างใจว่างท่าทีต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง หลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ มีจิตใจเป็นอิสระ ผ่องใสเบิกบาน มีความสุขที่แท้จริง สิ่งที่เป็นจริงโดยปรัมมัต เช่น นามธรรม รูปธรรม เวทนา สัญญา สังขาร เป็นต้น

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)^{๕๔} ได้ให้คำจำกัดความไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรมว่า “ขรवासธรรม ๔” หมายถึง ธรรมสำหรับขรवासธรรมสำหรับการครองเรือน หลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์ประกอบด้วย

๑. สัจจะ ความซื่อสัตย์ ซื่อตรง พูดจริง ทำจริง จริงใจต่อกัน เป็นหลักสำคัญที่จะให้เกิดความไว้วางใจและไมตรีจิตสนิทต่อกัน ขาดสัจจะเมื่อใด ย่อมเป็นเหตุให้เกิดความระแวงแคลงใจกัน เป็นจุดเริ่มต้นแห่งความริ้วราน ซึ่งยากนักที่จะประสานให้คืนดีได้ดังเดิม

๒. ทมะ การฝึกฝน การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว ฝึกหัดตัดนิสัย ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา การรู้จักบังคับควบคุมอารมณ์ ข่มใจระงับความรู้สึกต่อเหตุบกพร่องของกันและกัน รู้จักฝึกฝนปรับปรุงตน แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับนิสัยและอัธยาศัยให้กลมกลืนประสานเข้าหากันได้ ไม่เป็นคนถือด้านเอาแต่ใจและอารมณ์ของตน คนที่ขาดธรรมข้อนี้ ย่อมปล่อยให้ข้อแตกต่างปลีกย่อยทางอุปนิสัยและการอบรม กลายเป็นเหตุแตกแยกสามัคคีใหญ่โต จนไม่สามารถแก้ไขได้

๓. ขันติ ความอดทน อดกลั้น ต่อความหนักและความร้ายแรงทั้งหลาย ตั้งหน้าทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง ทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย นอกจากมีข้อแตกต่างขัดแย้งทางอุปนิสัย การอบรม และยังจะต้องมีความอดทนต่อความลำบาก ตรากตรำ

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ , ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

และเรื่องหนักใจต่างๆ ในการประกอบภาระงานอาชีพเป็นต้น มีสติอดกลั้น คิดอุบายใช้ปัญญาหาทางแก้ไขเหตุการณ์ให้ลุล่วงไปด้วยดี

๔. จาคะ ความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตน ให้ใจกว้างพร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของผู้อื่น พร้อมที่จะร่วมมือช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตนหรือเอาแต่ใจตัว ความเผื่อแผ่ แบ่งปัน ตลอดถึง ความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกัน จะต้องรู้จักความเป็นผู้ให้ด้วย และยังหมายถึงการให้น้ำใจแก่กัน การแสดงน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกัน ตลอดจนการเสียสละความพอใจและความสุขส่วนตัวได้

พุทธทาสภิกขุ^{๕๕} ได้ให้ความหมายของฆราวาสธรรม ออกเป็น ๒ ประการ คือ ประการแรกเป็นธรรมธรรมดาที่จะต้องประพฤติปฏิบัติ ประการที่ ๒ เป็นธรรมที่ใช้เป็นหลักในการที่จะนำไปสู่การปฏิบัติธรรมข้ออื่นๆ ให้สำเร็จ

๑. เป็นธรรมธรรมดาที่จะต้องประพฤติปฏิบัติ สัจจะ หมายถึง ซื่อตรงต่อเพื่อนฝูง ซื่อตรงต่อลูกเมีย ซื่อตรงต่อเวลา ซื่อตรงต่อการทำงาน ทมะ หมายถึง ข่มใจ อย่าให้เกิดโทสะ อย่าให้เกิดความรัก หรือความเกลียด ขันติ หมายถึง อดทนต่อความร้อน ความหนาว ความเหนื่อย อดทนต่อคำด่า จาคะ หมายถึง การให้ทาน รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เพื่อนบ้าน มิตรสหาย

๒. เป็นธรรมที่ใช้เป็นหลักในการที่จะนำไปสู่การปฏิบัติธรรมข้ออื่นๆ ให้สำเร็จ สัจจะ หมายถึง ความจริงใจ ความตั้งใจจริงที่จะปฏิบัติในสิ่งนั้น เมื่อจะทำสิ่งใดหรือปฏิบัติธรรมข้อใดแล้ว ก็ควรตั้งใจจริงทำอย่างสุดความสามารถ ทำให้ถึงที่สุด ดังเช่น เมื่อพระพุทธรเจ้าทำความเพียรเพื่อตรัสรู้ ก็ได้ตั้งสัจจาธิษฐานว่า แม้จะเหลือเพียงแต่กระดูก ก็จะไม่ลุกขึ้นจากที่นั้น ถ้าไม่บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ ในการศึกษาเล่าเรียนก็เหมือนกัน ถ้ามีสัจจะหรือสัจจาธิษฐาน คือ ทำให้มันจริงๆ ตั้งใจจริงๆ ก็จะช่วยให้ทุกคนประสบความสำเร็จสมดังที่ตั้งใจ ทมะ หมายถึง บังคับตัวเอง บังคับใจตนเอง ไม่ให้หลงไปตามแรงของสิ่งที่ยั่วยุ ซึ่งแม้จะยากเย็นเพียงใดก็ต้องพยายามบังคับให้ได้ ในการบังคับนั้น ต้องใช้ไหวพริบและความฉลาดเข้าต่อสู้ เพราะจิตใจเมื่อถูกบังคับก็จะขัดแย้งกว่าข้างที่ตกมันเสียอีก ซึ่งการบังคับจิตใจของตนเอง นั้นก็มี ๒ วิธีด้วยกันคือ กรณีแรก คือ การปลอมประโลมจิตใจ ค่อยปลอมโยน กรณีที่สอง คือ การบังคับโดยตรง การตัดใจไม่ทำในสิ่งนั้น ซึ่งทั้ง ๒ วิธีนี้ ต้องเลือกใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ขันติ เมื่อมี ทมะ แล้วยังต้องใช้ขันติเข้ารองรับ ต้องอดทนต่อการบีบคั้นของกิเลสไม่ว่าจะเป็นราคะ โทสะ โมหะ หรืออื่นๆ ต้องใช้ความอดทนอย่าหลงไปตามสิ่งยั่วยุหรือกิเลส จาคะ หมายถึง บริจาคออกไป สละสิ่งที่ไม่ต้องการที่มีอยู่ในจิตใจให้หลุดออกไป ระบายความสับสนวุ่นวายออกไปจากจิตใจ อาจจะโดยการสวดมนต์หรือการพักผ่อน ฆราวาสธรรม คือ สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ นี้ เป็นเครื่องมือกำจัดการ เป็นเครื่องมือที่จะสร้างสิ่งที่ปรารถนาในทุกกรณี ไม่ใช่เฉพาะเป็นธรรมของฆราวาสเท่านั้น แม้แต่บรรพชิตที่ต้องการจะบรรลุมรรคผลนิพพาน ก็ยังต้องใช้ธรรมข้อนี้ด้วยเช่นกัน

^{๕๕} พุทธทาสภิกขุ, ฆราวาสธรรม, (กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๓), หน้า ๕๕.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช)^{๕๖} ได้กล่าวไว้ว่า จาคะ หมายถึง การสละสิ่งของและความสุขส่วนตัวเพื่อประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น และหมายรวมถึงการสละสิ่งกิเลส ละความโลภ ความเห็นแก่ตัว ความตระหนี่ ความใจแคบ และการเลิกละนิสัย ตลอดจนความประพฤติกิเลสที่ไม่ดี ที่ทำให้เกิดความเสียหาย ก่อความบาดหมางทะเลาะเบาะแว้งเป็นต้น จาคะ เป็นคุณธรรมที่เป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติมองเห็นและเอื้ออาทรต่อความทุกข์ยากและความต้องการของคนอื่น นำให้คนไม่คับแคบ ไม่เห็นแก่ตัวแล้วให้คนช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ด้วยความเห็นอกเห็นใจ เป็นคนชอบให้ ชอบแบ่งปัน คิดถึงคนอื่นมากกว่าตนเอง

พระมหาภูติชัย วชิรเมธี^{๕๗} ได้อธิบายความหมายว่า “ขันติ” หมายถึงความอดทนคือ ภาวะที่ยอมอดทนอดกลั้นต่อการถูกรบกวนกระทบกระทั่งได้อย่างสันติ เช่น อดทนต่อความลำบากทางกาย เช่น หนาว ฝนร้อน ฝนกระหน่ำ อดทนต่อความเจ็บปวด อดทนต่อฝนตก รถติด อดทนต่อความลำบากทางใจ เช่น อดทนต่อภาวะกลืนไม่เข้าคายไม่ออก อดทนต่อเสียงติฉินนินทา คำว่าประชด ประเทียศ อดทนต่อการเมืองที่ตนไม่ชอบ อดทนต่อสภาพแวดล้อมที่อึดอัดน่าเบื่อหน่ายและอดทนต่อการยั่วเย้าเร้าให้หลงของกิเลส เช่น รูปสวยเร้าให้อยากดู เสียงเพราะเร้าให้อยากฟัง กลิ่นหอมเร้าให้อยากดม รสอร่อยเร้าให้อยากลิ้ม สัมผัสนุ่มนวลเร้าให้อยากเคลียคลอ เป็นต้น

ทัตตชีโว ภิกขุ^{๕๘} ได้กล่าวไว้ว่า ขรवासธรรม เป็นธรรมที่ทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นขรवासที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่มีคุณธรรมและยังได้ให้ความหมายพร้อมทั้งอธิบายถึงความหมายของขรवासธรรมแต่ละข้อดังนี้

ข้อที่ ๑ สัจจะ หมายถึง ความสัตย์ ความซื่อ แบ่งตามศัพท์ได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ

- ก. มีความจริง (จริงคือไม่เล่น)
- ข. มีความตรง (ตรงคือความประพฤติทางกาย วาจา ตรง ไม่บิดพลิ้ว ไม่บ่ายเบี่ยง)
- ค. มีความแท้ (แท้คือไม่เหลวไหล)

ในทางปฏิบัติ สัจจะ หมายถึง ความจริงใจ คือ ถ้าทำอะไรแล้วทุ่มหมดตัว ซึ่งถ้าแบ่งในทางปฏิบัติ จะแบ่งได้ ๕ ลักษณะ คือ

๑. จริงต่อหน้าที่ คือไม่ว่าตนเองมีหน้าที่อะไรก็ทุ่มเทและทำหน้าที่นั้นให้ดีที่สุด
๒. จริงต่อการทำงาน คือถ้าได้รับมอบหมายงานอะไรก็ตามที่ก่อกำเนิดใจทำให้ดีที่สุด เท่าที่จะทำได้ แม้ว่าจะงานนั้นจะไม่ใช่งานที่สำคัญหรืองานที่ใหญ่โตก็ตาม

^{๕๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, วัดราชโอรสาราม พิมพ์เนื่องในโอกาสพิเศษ, (กรุงเทพมหานคร :, ๒๕๔๘), หน้า ๗๕.

^{๕๗} พระมหาภูติชัย วชิรเมธี, **ธรรมะ คลายใจ**, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง , ๒๕๕๑), หน้า ๑๗๕-๑๗๖.

^{๕๘} ทัตตชีโวภิกขุ, **ขรवासธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์นิวไวด์, ๒๕๒๙), หน้า ๒๑๐.

๓. จริ่งใจกับเวลา หมายถึงใช้เวลาให้เป็นประโยชน์มากที่สุด ให้คุ้มค่าที่สุดที่สุด

๔. จริ่งต่อบุคคล หมายถึงคบกับใครก็ต้องมีความจริงใจ ไม่ใช่คบเพื่อหวังผลประโยชน์

๕. ตรงต่อความดี หมายถึงไม่ว่าจะทำอะไรก็ตามจะต้องมีคุณธรรมคอยกำกับอยู่เสมอไม่ทำให้คนอื่นได้รับความเดือดร้อน

ข้อที่ ๒ ทมะ หมายถึง พยายามปรับปรุงตนเองให้ดียิ่งขึ้นเรื่อยๆ ขจัดนิสัยที่ไม่ดีออกไปเสียจากตนเอง พยายามฝึกหัดบังคับจิตใจตนเอง โดยเริ่มจากบังคับทีละเล็กทีละน้อย เมื่อทำบ่อยๆ ครั้นก็จะทำให้เกิดเป็นนิสัย

ข้อที่ ๓ ขันติ คือความอดทน ซึ่งเป็นลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งทางจิตใจ ขันติมี ๔ ลักษณะ คือ

๑. อดทนต่อความลำบากตรากตรำ ได้แก่ อดทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศภูมิประเทศที่ทุรกันดาร สามารถอดทนได้ไม่ย่อท้อ

๒. อดทนต่อความทุกข์เวทนา คืออดทนต่อความเจ็บไข้ได้ป่วย

๓. อดทนต่อความเจ็บใจ คืออดทนต่อการกระทบกระทั่งอันเปรียบเปรยการทำให้เจ็บอกเจ็บใจ

๔. อดทนต่ออำนาจกิเลส คือการไม่เอาแต่ใจตนเอง ไม่ยอมสลายต่อความฟุ้งเฟ้อต่างๆ และเป็นข้อที่ต้องใช้ความอดทนมากที่สุด

ข้อที่ ๔ จาคะ หมายถึงความเสียสละ ตัดใจ ตัดกรรมสิทธิ์ของตน ตัดความยึดถือความเสียสละ มี ๒ นัยคือ

๑. สละวัตถุ หมายถึงการแบ่งปันกันกิน แบ่งปันกันใช้รวมทั้งการทาสุนัขให้ทาน

๒. สละอารมณ์ หมายถึง ไม่ผูกโกรธใคร ไม่พยาบาท

การฝึกคุณธรรมทั้ง ๔ ประการ คือ สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ อย่างสม่ำเสมอก็จะเป็นผู้ที่มีจิตใจผ่องใส แม้จะเป็นฆราวาสก็จะมีคุณสมบัติที่ดีในตัว

นอกจากนี้ ความหมายของจาคะในคัมภีร์พระไตรปิฎก ได้ให้ความหมายในนกุลมาตาสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสต่อนางนกุลมาตาคหปตานีว่า “เธอเป็นผู้มีจาคะ คือ มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามืออันชุ่ม ยินดีในการสละควรแก่การขอยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน”^{๕๙}

^{๕๙} อก อฏฐก. (ไทย) ๒๓.๔๘/๓๒๓.

ความหมายตามทัศนะของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “จาคะ หมายถึง การสละ การให้ปัน”^{๖๐}

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ^{๖๑} ได้กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ได้พระราชทานพระบรมราโชวาท เรื่อง “คุณธรรม ๔ ประการ” แก่ประชาชนชาวไทย ในโอกาสกรุงรัตนโกสินทร์มีอายุครบ ๒๐๐ ปี ในปี พ.ศ.๒๕๒๕ เพื่อยึดถือเป็นแนวปฏิบัติในการดำเนินชีวิต ซึ่งตรงกับหลัก “ขราวาสธรรม” หรือธรรมสำหรับผู้ครองเรือนในทางพระพุทธศาสนา ได้แก่

๑. การรักษาความสัตย์ ความจริงใจต่อตนเอง ที่จะประพฤติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม
๒. การรู้จักข่มใจตนเอง ฝึกใจตนเองให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในความสัตย์ ความดี
๓. การอดทน อดกลั้น ที่จะไม่ประพฤติล่วงความสัตย์ สุจริต ไม่ว่าด้วยเหตุผลใด
๔. การรู้จักละวางความชั่ว ความทุจริต และรู้จักสละประโยชน์ส่วนน้อยของตน เพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่ของบ้านเมือง

จากความหมายดังกล่าวข้างต้นสรุปความหมายได้ว่า ขราวาสธรรม หมายถึง หลักธรรมที่ขราวาสหรือผู้ครองเรือนใช้เป็นพื้นฐานการดำเนินชีวิตและต้องปฏิบัติตาม เพื่อประโยชน์ของผู้ปฏิบัติของขราวาสผู้ครองเรือนต้องมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน มีความรู้ ความเข้าใจที่ดีต่อกัน ซึ่งจะส่งผลให้ครอบครัวมีความอบอุ่น สงบสุข เป็นเหตุให้หน่วยสังคมที่เล็กที่สุดมีความเข้มแข็ง อันจะเป็นปัจจัยที่สำคัญที่จะให้สังคมโดยรวมมีความเข้มแข็งไปพร้อมด้วย ซึ่งการดำเนินชีวิตของขราวาสผู้ครองเรือนนอกจากจะมีบ้าน มีฐานะการเงิน การงานที่ดีที่มั่นคงแล้ว ยังต้องมีความซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน รู้จักข่มจิตใจของตน มีความอดทนอดกลั้นและความเป็นผู้รู้จักสละอารมณ์ ความขัดข้องหมองใจที่จะก่อให้เกิดความขัดแย้งต่อกัน จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้นำหลักขราวาสธรรมไปใช้ในการดำเนินชีวิต และครอบครัวนั้นจะดำรงอยู่อย่างมีความสุข ซึ่งความสุขความเจริญ ความสามัคคี อันควบคุมบุคคลไว้ให้กลมเกลียวกัน และชีวิตของผู้ครองเรือนต้องมีการสมาคมกับคนอื่น ต้องมีความจริงใจต่อเขา ต้องรู้จักข่มจิตของตนเมื่อประสบเหตุการณ์ไม่ดีต้องมีความอดทน เพื่อต่อสู้กับชีวิตและในบางครั้งต้องบริจาคสมบัติของตนเมื่อเห็นคนอื่นเดือดร้อนจากขราวาสธรรม

ขราวาสธรรม ๔ เป็นธรรมนำมาซึ่งความสุขความเจริญ ความสามัคคีอันควบคุมบุคคลไว้ให้กลมเกลียวกัน และชีวิตของผู้ครองเรือนต้องมีการปฏิสัมพันธ์กันกับคนอื่น ต้องมีความจริงใจต่อ

^{๖๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๐๓.

^{๖๑} คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน, การเสริมสร้างวินัย, (กรุงเทพมหานคร : มปท., ๒๕๓๗, หน้า ๑๒.

บุคคลรอบข้าง ต้องรู้จักข่มจิตของตนเมื่อประสบเหตุการณ์ไม่พึงประสงค์ ต้องมีความอดทนเพื่อต่อสู้กับการดำเนินชีวิตและในบางครั้งต้องบริจาคสมบัติของตนเมื่อเห็นคนอื่นเดือดร้อน ช่วยเหลือผู้อื่นตามสมควร

ขรรยาวาสธรรมข้อที่ ๑ สัจจะ หมายถึง ความสัตย์ ความซื่อ มีความจริง มีความตรง มีความแท้ ข้อที่ ๒ ทมะ หมายถึง พยายามปรับปรุงตนเองให้ดียิ่งขึ้นเรื่อยๆ ขจัดนิสัยที่ไม่ดีออกไปเสียจากตนเอง พยายามฝึกหัดบังคับจิตใจตนเอง โดยเริ่มจากบังคับทีละเล็กทีละน้อย เมื่อทำบ่อยๆ ครั้งก็จะทำให้เกิดเป็นนิสัย ข้อที่ ๓ ขันติ คือ ความอดทน ซึ่งเป็นลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งทางจิตใจ ข้อที่ ๔ จาคะ หมายถึง ความเสียสละ ตัดใจ ตัดกรรมสิทธิ์ของตน ตัดความยึดถือความเสียสละ มี ๒ คือ ๑. สละวัตถุ หมายถึง การแบ่งปันกันกิน แบ่งปันกันใช้ รวมทั้งการทำบุญให้ทาน ๒. สละอารมณ์ หมายถึง ไม่ผูกโกรธใครไม่พยาบาท โดยเฉพาะบุคคลากรผู้ปฏิบัติงานที่จะเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ชุมชน ควรได้รับการปลูกฝังด้วยหลักธรรมขรรยาวาสธรรม ๔ ซึ่งเน้นความมีคุณธรรมทั้งด้านความมีสัจจะ ความมีทมะ ความมีขันติ และความมีจาคะ ให้เกิดขึ้นอย่างดีด้วย เพื่อให้มีจริยธรรมและมีคุณธรรม เพราะหลักขรรยาวาสธรรม ๔ หมายถึง ธรรมสำหรับคฤหัสถ์ในการครองชีวิต

๒.๓ ความสำคัญของหลักขรรยาวาสธรรม

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้พบถึงความสำคัญของหลักธรรมขรรยาวาสธรรม ๔ ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการศึกษาหลักความสำคัญของขรรยาวาสธรรมจากแหล่งข้อมูลในด้านๆ ดังนี้

ในพระสูตรได้ปรากฏถึงการให้ความสำคัญของหลักขรรยาวาสธรรม ๔ ประการนี้ ซึ่งพระพุทธองค์ถึงกับทำให้ไปถามผู้รู้ท่านอื่นๆ ดังที่มีหลักฐานปรากฏ ดังนี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสแต่อาฬวกยักษ์ในอาฬวกสูตร ตอนหนึ่งว่า

“ในโลกนี้ เหตุให้ได้เกียรติที่ยิ่งไปกว่า สัจจะ ก็ดี

เหตุให้มีปัญญาที่ยิ่งไปกว่า ทมะ ก็ดี

เหตุให้ผูกมิตรสหายไว้ได้ที่ยิ่งไปกว่า จาคะ ก็ดี

เหตุให้หาทรัพย์ได้ที่ยิ่งไปกว่า ขันติ ก็ดี มีอยู่หรือไม่”^{๖๒}

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสถามจบ อาฬวกยักษ์กราบทูลว่า “ไม่มีสิ่งใดที่จะยิ่งไปกว่าหลักธรรมทั้ง ๔ อย่างนี้ คือ ไม่มีเหตุอื่นที่จะให้เกียรติยิ่งไปกว่า สัจจะ ความซื่อสัตย์ ไม่มีเหตุอื่นที่จะให้เกิดปัญญายิ่งไปกว่า ทมะ การฝึกฝนอบรมตน ไม่มีเหตุอื่นที่จะผูกมิตรไว้ได้ยิ่งไปกว่า จาคะ การเสียสละแบ่งปัน ไม่มีเหตุอื่นที่จะทำให้หาทรัพย์ได้ยิ่งไปกว่า ขันติ ความอดทน”

การที่พระพุทธองค์ทรงทำให้ไปถามผู้รู้อื่นๆ อย่างนี้ก็หมายความว่า ไม่มีธรรมะใดๆ ที่จะใช้สร้างตัวให้ประสบความสำเร็จได้ยิ่งกว่าการสร้างสัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ ให้เกิดขึ้นในตนอีกแล้ว

^{๖๒} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๙๑/๕๔๕.

หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ คนที่จะยืนหยัดผ่านอุปสรรคต่างๆ ในโลกนี้ไปจนกระทั่งพบความสำเร็จได้นั้น เขาต้องสร้าง "ฆราวาสธรรม" ให้เป็นคุณสมบัติขั้นพื้นฐานประจำตนก่อนนั่นเอง เพราะฉะนั้น ความหมายที่แท้จริงของฆราวาสธรรม “คือ คุณสมบัติของผู้ที่สามารถสร้างเกียรติยศ สร้างปัญญา สร้างทรัพย์สมบัติ และสร้างหมู่ญาติมิตรให้เกิดขึ้นได้สำเร็จด้วยกำลังความเพียรของตน”

ในอาฬวกสูตร กล่าวว่า

“บุคคลเชื้อธรรมของพระอรหันต์ ฟังอยู่ด้วยดี ย่อมได้ปัญญา

ผู้หมั่น ย่อมหาทรัพย์ได้

คนย่อมได้ชื่อเสียงเพราะความสัตย์

ผู้ให้ ย่อมผูกมิตรไว้ได้

ผู้อยู่ครองเรือน ประกอบด้วย ศรัทธา มี ธรรม ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ บุคคลนั้น ละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก”

๑. สัจจะ คือ ความจริง ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริใจ พุดจริง ทำจริง

๒. ทมะ คือ การฝึกฝน การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตัดนิสัย แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา

๓. ขันติ คือ ความอดทน ตั้งหน้าทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง ทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย

๔. จาคะ คือ ความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตนได้ ใจกว้าง พร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของผู้อื่น พร้อมที่จะร่วมมือ ช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตนหรือเอาแต่ใจตัว^{๖๓}

บุญมี แทนแก้ว^{๖๔} ได้กล่าวถึงความสำคัญของหลักฆราวาสธรรมว่า หน้าที่ของฆราวาส หรือชาวบ้านจะต้องมีหลักในการครองชีวิต เพื่อเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม ซึ่งต้องยึดหลักฆราวาส ธรรม ๔ ประการ คือ

๑. สัจจะ คือ ความจริง ความแท้ ความเที่ยงตรง ความมีสัจจะ หรือความสัตย์ ความ แน่นนอน ซึ่งไม่ใช่ความเทียม ความเท็จ ความจอมปลอม อันหมายถึง ความจริงในตัวบุคคลอันเป็น อาการแห่งศรัทธา และความประพฤติมี ๕ อย่าง คือ

๑.๑ จริ่งต้องงาน

๑.๒ จริ่งต่อหน้าที่

๑.๓ จริ่งต่อวาจา

^{๖๓} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๖๔๓/๒๙๖-๒๙๘.

^{๖๔} บุญมี แทนแก้ว, **จริยธรรมกับชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๙-๑๒๔.

๑.๔ จริตต่อบุคคล

๑.๕ จริตต่อความดี

๒. ทมะ คือ ความรู้จักข่มใจ ยับยั้งชั่งใจ ฝึกฝนตนได้ ไม่ทำอะไรตามความต้องการ หรือตามอารมณ์ของตน ผู้ที่มีทมะจะทำอะไรต้องใคร่ครวญไตร่ตรองให้รอบคอบก่อน โดยคำนึงถึงเสมอว่า มีโทษหรือมีคุณ ให้สุขมากกว่า หรือให้ทุกข์มากกว่า จะทำอะไร พุดอะไร ต้องมีสติสัมปชัญญะ คอยกำกับอยู่เสมอ

๓. ขันติ คือ ความอดทน เช่น อดทนต่ออารมณ์ที่ไม่พึงปรารถนา ไม่พอใจ ที่จะมากระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ หรือจะพูดอีกอย่างหนึ่งว่า “กำลังทนทานแห่งใจ” ขันตินั้นจำเป็นสำหรับคราวที่เราต้องเผชิญกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่จะทำให้เราหันเหไปจากทางที่ดี

๔. จาคะ คือ การเสียสละวัตถุและอารมณ์ หมายถึง การเสียสละทรัพย์สิน สิ่งของของตน เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น และการสละอารมณ์ หมายถึง เป็นผู้รู้จักปล่อยวางอารมณ์ที่เป็นข้าศึกต่อความสงบใจ

ชยอนันต์ สมุทรวนิช^{๒๕} กล่าวว่าฆราวาสธรรมเป็นหลักใหญ่เป็นเสาที่สำคัญของการอยู่ร่วมกันในสังคม และการเป็นสมาชิกของประชาสังคมนั้น ควรมีคุณธรรมอย่างน้อย ๔ อย่างด้วยกัน ซึ่งตรงกับหลักฆราวาสธรรม ดังนี้

๑. สัจจะ จริตใจในการยึดมั่นหลักการ กฎเกณฑ์ที่ถูกต้องดีงาม ซึ่งเป็นเป้าหมายของ “ประชาสังคม” ในกลุ่มมิตร

๒. ทมะ ควบคุมตนเองไม่ให้ผิดสัจจะ

๓. ขันติ อดทนต่อความเห็นที่แตกต่างของสมาชิกอื่น กลุ่มอื่น

๔. จาคะ การเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม โดยไม่คำนึงถึงความต้องการเพื่อตนเองหรือกลุ่มตนอย่างเดียว

พระพุทธเจ้าทรงเป็น “โลกวิธ ผู้รู้แจ้งโลก” ศัพท์สมัยใหม่เรียกว่า “โลกทัศน์” บ้าง “วิสัยทัศน์” บ้าง เพราะทรงเป็น โลกวิธ ผู้รู้แจ้งโลก จึงทรงเข้าใจและรู้แจ้ง “วิชาการดำเนินชีวิต” ของผู้คนทุกวงการ “ทั้งที่เป็นโลกียะและโลกุตระ” พระองค์ทรงประสบความสำเร็จในชีวิตฆราวาส ผู้ครองเรือนมาก่อนที่จะทรงผนวช เหตุนี้ พระองค์จึงทรงแสดง “ฆราวาสธรรม” ธรรมะสำหรับผู้ครองเรือนเป็นเครื่องยืนยันว่า “ฆราวาสต้องมีธรรม” ชีวิตจึงจะสุข ฆราวาสธรรม ๔ ประการ

๑) ชื่อสัตย์จริงใจ = สัจจะ

๒) ไม่หวั่นไหวข่มจิต = ทมะ

๓) คิอดทนอดกลั้น = ขันติ

๔) แบ่งปันเสียสละ = จาคะ

^{๒๕} ชยอนันต์ สมุทรวนิช, “ประชากรกับการเปลี่ยนแปลง”, ออนไลน์

<http://thaitopic.com/mag/soc/ivilnotsee.htm> , อ่านเมื่อ ๙ ธันวาคม ๒๕๕๙.

ประการแรก ขรวาสาธรรมต้องมีความซื่อสัตย์ จริงใจ ด้วยตั้งใจจะไม่ประพฤติดุจริตผิดศีลธรรม หากมีกิเลสคือ โลภ โกรธ หลง มาช่วยๆ ต้องข่มจิตใจอย่าหวั่นไหวไปตามแรงกิเลส ให้ทำมาหากินด้วยความสุจริต การทำมาหากิน เส้นทางดำเนินชีวิตต้องอดทน ทนต่อแดด ฝน ร้อน หนาว มันจึงจะมีทรัพย์ เมื่อมีทรัพย์สินเงินทองต้องหัดเสียสละ ช่วยเหลือคนที่ขาดแคลน อย่าเห็นแก่ตัว ขรวาสาธรรมย่อมนำพาชีวิตให้ประสบสุขทั้งชาตินี้ ชาติหน้า^{๖๖}

สรุป หลักขรวาสาธรรมนี้ เมื่อปฏิบัติตามแล้ว ย่อมส่งผลหรือประโยชน์ต่อผู้ปฏิบัติ ดังนี้

๑. เมื่อปฏิบัติตามหลักสัจจะ จะทำให้ผู้อื่นเคารพเชื่อถือ เพราะเป็นผู้ที่มีความจริงใจ รักษาคำพูด ยึดมั่นในสัจจะ ซื่อสัตย์ ย่อมสามารถจะปฏิบัติหน้าที่อย่างได้ผลทันเวลา และประสบความสำเร็จทั้งชีวิตครอบครัว การดำรงชีวิต กระทั่งผลของการทำงานก็จะประสบความสำเร็จ

๒. เมื่อปฏิบัติตามหลักทมะ จะทำให้คนเราอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข ไม่ทะเลาะกัน เพราะรู้จักใช้สติ ข่มใจไม่หลงไปในทางเสื่อมเสียและทางที่ทำลายความเป็นปกติของเรา

๓. เมื่อปฏิบัติตามหลักขันติ จะทำให้หลีกเลี่ยงความเสื่อมจากเหตุต่างๆ เพราะมีจิตใจเข้มแข็ง อดทน อดกลั้น ไม่มัวเมาไปกับสิ่งเย้ายวน เป็นหลักประกันในการสร้างฐานะและชีวิต

๔. เมื่อปฏิบัติตามหลักจาคะ จะทำให้ปราศจากการเอารัดเอาเปรียบ มีความสามัคคีกัน แบ่งปัน ไม่ชิงดีชิงเด่นกัน เพราะทุกคนที่ปฏิบัติมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สมานฉันท์ ทำให้สังคมมีความสุข

ดังนั้น หลักขรวาสาธรรม มีความจำเป็นและมีความสำคัญสำหรับการดำรงชีวิตของ ขรวาสาหรือผู้ครองเรือน เป็นหลักคำสอนที่สร้างความสัมพันธ์อันดี เป็นเครื่องมือกำกับชีวิตมนุษย์เสมือนเป็นเข็มทิศในการอยู่ร่วมกันของผู้คนในทุกระดับ ถึงแม้จะมีการตีความในส่วนของเนื้อหา แต่เนื้อหาหลัก หรือสาระสำคัญแล้ว ขรวาสาธรรม ยังมีความหมายว่า เป็นเครื่องมือหรือเป็น หลักธรรมกำกับพัฒนาชีวิต ซึ่งประกอบด้วยความประพฤติ ๔ ประการ คือ ความซื่อสัตย์ สุจริต ความจริงใจ การข่มใจ บังคับควบคุมจิตใจตนเอง ความอดทน มุ่งมั่นในการทำงาน และการเสียสละ มีน้ำใจ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และการปฏิบัติตามขรวาสาธรรม ๔ ประการนี้ จะเป็นอานิสงส์ให้เกิดความสุข ความเอื้ออาทร ความสมานฉันท์ของบุคคลในสังคมได้ในที่สุด

๒.๔ องค์ประกอบของหลักขรวาสาธรรม

"ขรวาสาธรรม ๔" เป็นหลักธรรมคำสอนของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า คุณธรรมสี่ประการนี้ ถ้าแต่ละคนพยายามปลูกฝัง และบำรุงให้เจริญงอกงาม จะช่วยให้ประเทศชาติบังเกิดความสุขความร่มเย็น และมีโอกาสที่จะปรับปรุงพัฒนาให้มั่นคงก้าวหน้าต่อไปได้ ดังคุณธรรมสี่

^{๖๖} พระมหาดวงจันทร์ คุตฺตสีโล, ดร. "เขียนคมความคิด ๒" พิมพ์ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๘, หน้า ๕๙.

ดังกล่าว คือ ข้อปฏิบัติธรรมโดยตรงของคฤหัสถ์ทั้งหลาย ของผู้ครองเรือนทั้งหลายที่เรียกว่า "ฆราวาสธรรม ๔ ประการ"^{๖๗}

ฆราวาสธรรมหรือธรรมสำหรับชีวิตครองเรือน ๔ ประการ

๑. สัจจะ ความซื่อสัตย์จริงใจต่อกันเป็นหลักสำคัญที่จะให้เกิดความไว้วางใจและไม่ตรีจิต สนิทต่อกัน ขาดสัจจะเมื่อใดย่อมเป็นเหตุให้เกิดความหวาดระแวงแคลงใจกัน เป็นจุดเริ่มต้นแห่งความริ้วฉาน ซึ่งยากนักที่จะประสานให้คืนดีได้ดังเดิม

๒. ทมะ การรู้จักบังคับควบคุมอารมณ์ ช่มใจระงับความรู้สึกต่อเหตุบกพร่องของกันและกัน รู้จักฝึกฝนปรับปรุงตน แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับนิสัยและอัธยาศัยให้กลมกลืนประสานเข้าหากันได้ไม่เป็นคนดื้อด้าน เอาแต่ใจ และอารมณ์ของตน คนที่ขาดธรรมข้อนี้ย่อมปล่อยให้อัธยาศัยต่างปลุกย่อยทางอุปนิสัยและการอบรมกลายเป็นเหตุแตกแยกสามัคคีใหญ่โต และถ้าไม่สามารถปรับตนเข้าหากันได้ก็เป็นอันต้องทำลายชีวิตคู่ครองแยกทางขาดจากกัน

๓. ขันติ ความอดทนอดกลั้นต่อความหนักและความร้ายแรงทั้งหลายชีวิตของผู้อยู่ร่วมกัน นอกจากมีข้อแตกต่างขัดแย้งทางอุปนิสัย การอบรมและความต้องการบางอย่าง ซึ่งจะต้องหาทางปรับปรุงเข้าหากันแล้ว บางรายอาจจะมีเหตุล่วงเกินรุนแรง แสดงออกจากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นถ้อยคำหรือกิริยาอาการ จะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม เมื่อเกิดเหตุเช่นนี้ อีกฝ่ายหนึ่งจะต้องรู้จักอดกลั้น ระงับใจไม่ก่อเหตุให้เรื่องลุกลามกว้างขยายต่อไป ความร้ายจึงจะระงับลงไป นอกจากนี้ยังจะต้องมีความอดทนต่อความลำบากตรากตรำและเรื่องหนักใจต่างๆ ในการประกอบกิจการงานอาชีพ เป็นต้น โดยเฉพาะเมื่อเกิดภัยพิบัติความตกต่ำคับขันไม่ตีโพยตีพายแต่มีสติ อดกลั้นคิดอุบายใช้ปัญญาหาทางแก้ไขเหตุการณ์ให้ลุล่วงไปด้วยดี ชีวิตของคู่ครองที่ขาดความอดทนยอมไม่อาจประคับประคองพากันให้รอดพ้นเหตุร้ายต่างๆ อันเป็นประจุมรสุมแห่งชีวิตไปได้

๔. จาคะ ความเสียสละความเผื่อแผ่แบ่งปันตลอดถึงความมีน้ำใจ เอื้อเฟื้อต่อกันชีวิตบุคคลที่จะมีความสุขจะต้องรู้จักความเป็นผู้ให้ด้วย มิใช่คอยจ้องแต่จะเป็นผู้รับเอาฝ่ายเดียว การให้ในที่นี้มิใช่หมายถึงแต่เพียงการเผื่อแผ่แบ่งปันสิ่งของ อันเป็นเรื่องที่มองเห็นและเข้าใจได้ง่ายๆ เท่านั้น แต่ยังหมายถึง การให้น้ำใจแก่กันการแสดงความน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกัน ตลอดจนการเสียสละความพอใจและความสุขส่วนตนได้ เช่นในคราวที่คู่ครองประสบความทุกข์ ความเจ็บไข้หรือมีธุรกิจใหญ่ เป็นต้น ก็เสียสละความสุขความพอใจของตนชวนช่วยเหลือเอาใจใส่ดูแลเป็นที่พึ่งอาศัยเป็นกำลังส่งเสริมหรือช่วยให้กำลังใจได้ โดยประการใดประการหนึ่งตามความเหมาะสม รวมความว่าเป็นผู้มีจิตใจกว้างขวางเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละไม่คับแคบเห็นแก่ตัว ชีวิตครอบครัวที่ขาดจาคะก็คล้ายการลงทุนที่ปราศจากผลกำไรมาเพิ่มเติมส่วนที่มีมาแต่เดิมก็คงที่หรือค่อยร่อยหรอพร่องไปหรือเหมือน

^{๖๗} สุนัย เศรษฐบุญสร้าง, **ความคิดในการเมืองในพระพุทธศาสนา**, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.asoke.info/09Communication/DharmaPublicize/Kid/k172/062.html>, (อ่านเมื่อ ๒๒ ธค. ๒๕๕๙).

ต้นไม้ที่ไม่ได้รับการบำรุงก็มีแต่แอบเน่าร่วงโรย ไม่มีความสดชื่นงอกงาม ธรรม ๔ ประการ คือ สัจจะ หมด ขันติ และจาคะ^{๖๘}

การนำหลักฆราวาสธรรม ๔ ไปใช้ แม้อยู่ครองเรือนก็จะเป็นฆราวาส ศุภกษัตริย์ที่มีความสุข ความสำเร็จในชีวิต หากเป็นนักบวชก็จะได้รับผลแห่งการปฏิบัติบำเพ็ญสมณะธรรมด้วยสิ่งที่ตั้งใจ ปฏิบัติตามหลักฆราวาสธรรม ทั้ง ๔ ประการนี้ กล่าวไว้ว่า หลักฆราวาสธรรมนี้ เป็นธรรมสำหรับ ศุภกษัตริย์ผู้ครองเรือนใช้ปฏิบัติมี ๔ ประการ หรือ บางทีอาจเรียนว่า คุณธรรม ๔ ประการ มีองค์ประกอบดังนี้

๒.๔.๑ สัจจะ

สัจจะ คือ ความซื่อสัตย์ ความซื่อตรง ความแท้ และความจริง มี ๕ ลักษณะ คือ

๑) ความจริงต่อหน้าที่ คือ การปฏิบัติหน้าที่การทำงานที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ และ หน้าที่ที่เกิดขึ้นโดยการมอบหมายด้วยความรับผิดชอบ ด้วยความซื่อสัตย์ ไม่แสวงผลประโยชน์ให้แก่ ตนเองและพวกพ้องด้วยการใช้อำนาจหน้าที่โดยมิชอบหรือผิดจากทำนองคลองธรรม ความจริงใจ เหล่านี้แสดงออกด้วยการตั้งใจจริงที่จะปฏิบัติหน้าที่ของตนให้สำเร็จลุล่วงและเกิดผลดี

๒) ความจริงต่อการทำงาน คือ การซื่อสัตย์ต่อการทำงานของตนเอง มีศีลธรรมประจำใจ มีความละเอียดใจเกรงกลัวต่อการทำความชั่ว แต่มีความมุ่งมั่นที่จะประพฤติดตนเป็นคนดี บุคคลใดถ้า ขาดสัจจะต่อตนเองหรือต่อการทำงานของตนเองแล้ว ย่อมจะโกหก คดโกง หรือ หลอกลวงผู้อื่นได้ โดยง่าย

๓) ความจริงต่อวาจา คือ การรักษาคำพูด คำมั่นสัญญา เมื่อรับปากว่าจะทำอะไรแล้ว ก็จะต้องพยายามกระทำตามที่รับปากไว้ให้ได้ ปากตรงกับใจ ไม่พูดปด หรือกล่าวให้ร้ายผู้อื่น

๔) ความจริงต่อบุคคล คือ การมีความซื่อตรง จริงใจประพฤติดปฏิบัติอย่างตรงไปตรงมา ต่อบุคคลที่เราเกี่ยวข้องกับ เช่น บิดามารดา ผู้มีพระคุณ ครูอาจารย์ มิตรสหาย ผู้ร่วมงานทุกระดับสูง กว่าและต่ำกว่า ความจริงใจเหล่านี้ แสดงออกด้วยการไม่ทรยศ ไม่คดโกง ไม่เบียดบังผลประโยชน์ ให้แก่ตนเอง เป็นต้น

๕) ความจริงต่อความดี คือ การตัดสินใจไปในทางที่ดีเสมอ ไม่หลบเลี่ยง ไม่เบี่ยงบ่าย บิดเบือนไปจากความดี มีความมั่นคงในความดี เช่น มีเคารพยึดมั่นในกฎระเบียบข้อบังคับของสังคม และประเทศชาติ มีความจงรักภักดีต่อสถาบันสำคัญ คอยป้องกันภัยที่จะมีต่อประเทศและไม่กระทำการใดๆ อันจะเป็นการบ่อนทำลายหรือทำให้ประเทศชาติต้องเสื่อมเสียชื่อเสียง เป็นต้น^{๖๙}

^{๖๘} พระสมทบถิรปญโญ (รุ่งมิตร์จรัสแสง), “ภาวะผู้นำของเยาวชนตามหลักฆราวาสธรรม ๔ : กรณีศึกษาโรงเรียนหล่มสักวิทยาคมจังหวัดเพชรบูรณ์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิตรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๖๙} พระครูพุทธศาสนโศภน (แคล้ว สุสสุโต), “คุณธรรม ๔ ประการ”. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๒๖-๓๐.

วิทย์ วิศทเวทย์ และเสฐียรพงษ์ วรรณปก^{๗๐} ได้แบ่งสัจจะไว้ ๕ ประการ คือ ๑. ความจริงใจต่อตนเอง คือ การซื่อสัตย์ต่อตนเอง มีศีลธรรมประจำใจ มีความละเอียดใจ เกรงกลัวต่อการทำความชั่ว แต่มีความมุ่งมั่นที่จะประพฤติดนเป็นคนดี บุคคลใดถ้าขาดสัจจะต่อตนเองแล้ว ย่อมจะโกหกคดโกงหรือหลอกลวงผู้อื่นได้โดยง่าย ๒. ความจริงใจต่อคนอื่น คือ การมีความซื่อตรง จริงใจ ประพฤติปฏิบัติอย่างตรงไปตรงมาต่อบุคคลที่เราเกี่ยวข้องกับ เช่น บิดามารดา ผู้มีพระคุณ ครู อาจารย์ มิตรสหาย ผู้ร่วมงานทั้งระดับสูงกว่าและต่ำกว่า ความจริงใจเหล่านี้ แสดงออกด้วยการไม่ทรยศคดโกง เปียคบังผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง คือ เมื่ออยู่ต่อหน้าพูดจาปราศรัยดี พอกลับหลังกลับนินทาให้ร้าย ๓. ความจริงใจต่อหน้าที่ คือ การปฏิบัติหน้าที่การงานด้วยความรับผิดชอบ ทำงานด้วยความซื่อสัตย์ ไม่แสวงผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง และพวกพ้อง ด้วยการใช้อำนาจหน้าที่โดยมิชอบ หรือผิดจากทำนองคลองธรรม ความจริงใจเหล่านี้แสดงออกด้วย การตั้งใจจริงที่จะปฏิบัติหน้าที่ของตนให้สำเร็จลุล่วงและเกิดผลดี ๔. การพูดความจริง รักษาคำพูด คำมั่นสัญญา เมื่อรับปากว่าจะทำอะไรแล้วก็ต้อง พยายามกระทำตามที่รับปากไว้ให้ได้ ปากตรงกับใจ ไม่พูดปด หรือกล่าวให้ร้ายผู้อื่น ๕. ความจริงใจต่อประเทศ คือ การเคารพยึดมั่นในกฎระเบียบข้อบังคับของชาติ มีความจงรักภักดีต่อสถาบันสำคัญ คอยป้องกันภัยที่จะมีต่อประเทศ และไม่กระทำการใด ๆ อันจะเป็นการบ่อนทำลายหรือทำให้ประเทศชาติต้องเสื่อมเสียชื่อเสียง

กล่าวโดยสรุป สัจจะ คือ การรักษาความสัตย์ ความสุจริต ความซื่อตรง จริงใจต่อตนเองและผู้อื่น ทั้งด้านการคิด การพูด และการทำ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสสรุปสัจจาไว้ คือ “การไม่พูดคำที่ไม่จริง ไม่มีประโยชน์ แม้คนอื่นจะชอบ ไม่พูดคำจริง มีประโยชน์ แต่คนอื่นฟังแล้วไม่ชอบ ไม่พูดคำจริง ไม่มีประโยชน์ คนอื่นฟังแล้วชอบ และต้องรู้จักเวลาในการพูดคำจริงที่มีประโยชน์ คนฟังแล้วชอบ”

๒.๔.๒ ทมะ

ทมะ คือ การบำเพ็ญสมาธิจิตอันเป็นหลักควบคุมใจนั่นเอง บุคคลใดฝึกฝนจิตใจให้หนักแน่น เยือกเย็น ระวังใจ ระวังอารมณ์ ตามหลักทมะ ด้วยการฝึกสมาธิได้ จะเป็นผู้สามารถควบคุมอารมณ์ ควบคุมตัวเองได้ดี จะเป็นผู้ไม่วู่วาม ผลิตลาม ไม่เอาแต่ใจตนเอง เอาแต่อารมณ์ มีสติสัมปชัญญะอยู่เสมอ ดังพุทธพจน์ว่า **บุคคลผู้ฝึกจิตดีแล้ว จิตว่าเป็นผู้ประเสริฐในหมู่ชน (สังคม)**^{๗๑}

ทมะ คือ การฝึก การข่มใจตนเอง เพื่อปรับปรุง พัฒนาตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการฝึกตนเองด้านคุณธรรม เพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ แบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑) การฝึกฝนตนเอง คือ เป็นความมุ่งหมายเพื่ออดกลั้น ฝึกฝน อบรมจิตใจของตนให้มีสภาพจิตใจดีขึ้น ให้เข้มแข็งมากขึ้น ฝึกข่มความรู้สึกเพื่อให้พร้อมกับการงานต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้น

^{๗๐} วิทย์ วิศทเวทย์ และ เสฐียรพงษ์ วรรณปก. หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส ๐๑๑๑

พระพุทธศาสนาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ , (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์ อจท.จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๒๔-๒๘.

^{๗๑} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๒๒/๓๒๒.

ต้องข่มใจไม่ให้แสดงอาการหวาดหวั่น เช่น ไม่พลั้งเผลอสติคำว่าออกมาโดยไม่มีสติยับยั้ง หรือข่มความประหม่าเมื่อต้องพูดหรือแสดงออก

อีกนัยหนึ่ง ทมะ ในความหมายที่ลึกซึ้ง หมายถึง การรู้จักฝึกอินทรีย์ (กายและใจ) ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วยอำนาจของคุณธรรม ไม่ให้เป็นไปตามกำลังของกิเลสหรือความชั่ว การฝึกใจให้มีทมะ คือ การรู้จักใช้สติให้มาก เพื่อข่มความรู้สึกที่ไม่ดีไว้ และหาทางพัฒนาใจตนเองให้มั่นคงขึ้นด้วยวิธีการฝึกจิตใจ เช่น ฝึกสมาธิ ฝึกนั่งกรรมฐาน เป็นต้น

๒) การข่มใจตนเอง คือ การยับยั้งจิตใจของตนไม่ให้หลงมัวเมาอยู่กับอบายมุข ฟุ้งซ่านทะยานอยากกับสิ่งที่ไม่ชอบด้วยกฎหมายและศีลธรรม รวมทั้งรู้จักควบคุมอารมณ์ไม่ให้โกรธง่ายเกลียดง่าย เช่น ถ้าเพื่อนมาชักชวนให้ไปร่วมลักขโมยทรัพย์สินของคนอื่นโดยสัญญาว่า จะแบ่งรายได้ให้ครึ่งหนึ่ง ถ้าแม้เรามีความจำเป็นจะต้องใช้เงิน แต่เมื่อเห็นว่าการกระทำเช่นนี้ไม่ถูกต้องผิดทั้งทางโลกและทางธรรมก็ต้องปฏิเสธ เป็นต้น^{๗๒}

กล่าวโดยสรุป ทมะ คือ การฝึกฝนอบรมตนเอง และการข่มใจตนเองด้วยปัญญา ให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในความดีความถูกต้องหรืออยู่ในระเบียบที่ดีตามที่ตนต้องการ

๒.๔.๓ ขันติ

หลักขันติโสรัจจะ^{๗๓} ขันติ คือ ความอดทน อดกลั้น ทนได้เมื่อถูกกระทบด้วยสิ่งอันไม่พึงปรารถนา (ไม่ถูกใจ) เป็นลักษณะของกายและใจ ที่พร้อมจะเผชิญกับเหตุการณ์ที่พึงทำหรือที่จะเกิดขึ้นในทุกรูปแบบ ไม่มีความย่อท้อ เมื่อประสบสิ่งที่ลำบากหรือที่ไม่ต้องการ ในเชิงปฏิบัติท่านแบ่งขันติออกเป็น ๔ ลักษณะคือ

- ๑) อดทนต่อความลำบากตรากตรำ ไม่แสดงอาการย่อท้อ เมื่อทำงานอันหนัก
- ๒) อดทนต่อความทุกข์เวทนา คือ ในคราวเจ็บไข้ ไม่แสดงอาการทรมนทรมายจนเกิดเหตุรู้จักระงับสติอารมณ์ ไม่ทำใจอ่อนแอจนเกินไป ถ้าอดทนไม่ได้ ไม่อาจต่อสู้กับโรคได้
- ๓) อดทนต่อความเจ็บใจ คือ เมื่อถูกต่อว่ากระแทกแดกดันหรือเมื่อเขาแสดงกิริยาอาการดูถูกดูหมิ่น ก็อดกลั้น ทนเก็บไว้ในใจ ไม่แสดงออกทั้งทางกายและทางวาจา
- ๔) อดทนต่ออำนาจกิเลส (เครื่องเศร้าหมอง) คือ เมื่อถูกกิเลสต่างๆ ยั่วยุ เช่น ถูกความอยากได้อยากดี อยากมีอยากเป็น มาครอบงำ ก็อดทนต่อความอยาก คือระดับความอยากนั้นได้หรือเมื่อได้ลาภได้ยศก็อดทนอดกลั้นไม่แสดงอาการดีใจจนเกินไป เป็นต้น

โสรัจจะ คือ ความสงบเสงี่ยมเจียมกายเจียมใจ หมายถึง เมื่อสามารถอดทนด้วยขันติได้แล้ว ก็พยายามสงบใจให้เย็นให้ปลอดโปร่ง ไม่เก็บเอาความลำบาก ความเจ็บปวด ความเจ็บใจและ

^{๗๒} โสว มาลาทอง, “คู่มือการศึกษาจริยธรรม สำหรับนักเรียน นิสิต นักศึกษา นักบริหาร นักการปกครองและประชาชนผู้สนใจทั่วไป”, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศานา, ๒๕๔๒.

^{๗๓} อ.พ.ก.๒๐/๑๖๖/๑๖๖

ความอยากนั้นๆ มาใส่ใจมาคิดอีก เมื่อใจสงบ ใจเย็นได้แล้ว กิริยาภายนอกที่แสดงออกก็จะสงบ เสงี่ยมเรียบร้อยเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร)^{๗๔} กล่าวว่า สามารถจำแนกขันต้ออกได้เป็น ๓ ประเภท ได้แก่

๑) ตีติกาขันต (ขันต้อด) หมายถึงความอดทน หักห้ามจิตใจไม่ให้ไหลไปตามกระแสแห่งอำนาจฝ่ายต่ำ ซึ่งมีความทะยานอยากเพราะอำนาจของความโลภ เป็นสิ่งชั่วๆ ล่อลวงจิตใจให้ ตกหลงไปสู่หลุมพรางแห่งความชั่ว อดทนต่อความโกรธในขณะที่เกิดอารมณ์ร้อนรุ่มและอดทนต่อความหลง

๒) ธิติขันตหรือตปขันต (ขันตทนหรือมั่นคง) หมายถึงความอดทนต่อความตรากตรำในการทำงานทั่วไปเช่น ทนต่อความหิวกระหาย เหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า ความหนาว ความร้อน อดทนต่อความลำบากอันเกิดจากเวทนา คืออาการเจ็บป่วย ความไม่สบายกาย เมื่อประสบกับสถานการณ์ที่ไม่เอื้อประโยชน์แก่ความสุขเหล่านี้สามารถดำรงมั่นอยู่ในภาวะปกติได้ เรียกว่าเป็นความอดทนมั่นคง อดทนตั้งแผ่นดิน

๓) อธิวาสนขันต (ขันตียบยั้ง) หมายถึง รู้จักยับยั้งชั่งใจ ไม่ท้อถอย อดทนต่อ พฤติกรรม ล่วงเกินถากถางหรือคำกล่าวดูหมิ่นของบุคคลหลายระดับ เช่น ผู้ที่กล่าวลบหลู่ดูแคลน ผู้ที่เสมอภาค โดยแสดงกิริยาจากสพประมาทซึ่งใช้คำพูดให้เกิดความเสียหายและผู้บ่อนทำลายซึ่งแสดงอาการเหยียดหยามก็สามารถอดทน โดยไม่มีการโต้ตอบบุคคลเหล่านั้นเพื่อรักษามิตรภาพอันดี เอาไว้

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ตีติกาขันต คือ ความอดทนด้วยอำนาจการอดกลั้นเอาไว้ สามารถสะกดข่มใจไม่ลุแก่อำนาจของความโลภ ความโกรธ ความหลง ปิดกั้นไม่ให้กิเลสชนิดหยาบปรากฏผลออกมาทางกายและทางใจ โดยข่มเอาไว้ได้ อดกลั้นเอาไว้อย่างเต็มที่ด้วยอำนาจแห่งศีล ธิติขันตหรือตปขันต คือ ความอดทนที่เป็นเดช เฝ้ามลาญกิเลสอย่างหยาบ ป้องปรัมภิเลสระดับกลาง ด้วยอำนาจแห่งสมาธิ ซึ่งเกิดจากการเจริญสมถกรรมฐานตั้งแต่ต้น จนกระทั่งได้ฌาน และอธิวาสนขันต คือ ความอดทนจนข่มกิเลสและสามารถหยุดยั้งขบวนการเคลื่อนไหวของกิเลสให้ขาดลงและสูญสลายไปด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนาปัญญา คือ สามารถถอนอนุสัยกิเลสออกจากขันธสันดานได้ อนุสัย คือ อนุสัย ๗ อย่าง

๑. กามราคานุสัย (สภาพที่นอนเนื่องในสันดานคือความกำหนัดในกาม)
๒. ปฏิฆานุสัย (สภาพที่นอนเนื่องในสันดานคือความกระทบกระทั่งแห่งจิต)
๓. ทิฏฐานุสัย (สภาพที่นอนเนื่องในสันดานคือความเห็น)
๔. วิจิกิจฉานุสัย (สภาพที่นอนเนื่องในสันดานคือความสงสัย)

^{๗๔} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอดชีวิตฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๔๘๖-๔๘๘.

๕. มานานุสัย (สภาพที่นอนเนื่องในสันดานคือความถือตัว)

๖. ภวราคานุสัย (สภาพที่นอนเนื่องในสันดานคือความกำหนดในภพ)

๗. อวิชขานุสัย (สภาพที่นอนเนื่องในสันดานคือความไม่รู้)^{๗๕}

พระศรีธรรมนิเทศ^{๗๖} ได้กล่าวถึงความหมายของขันติว่า ขันติ คือความอดทนแยกออกเป็น ๓ ประเด็นคือ

๑. ทนลำบาก หมายถึง ทนลำบากเพราะทุกขเวทนา อันเกิดจากโรคภัยไข้เจ็บเอาชนะความเจ็บป่วยได้ถึงป่วยก็สามารถหายได้โดยไว

๒. ทนตรากตรำ หมายถึง ไม่คำนึงถึงความร้อน หนาว แดด ฝน หิวก็กินกระหายก็ดื่มเหนื่อยก็พักเสร็จแล้วก็รีบทำงานต่อไปจนสำเร็จเรียบร้อย

๓. ทนเจ็บใจ หมายถึงความอดกลั้นเป็นขันติขั้นสูงสุด เรียกว่า อธิวาสนขันติ ผู้ที่มีอธิวาสนขันติ ย่อมเป็นผู้ที่มีใจสะอาด สบาย ปลอดโปร่ง เพราะเมื่อมีอารมณ์ใดๆ มากระทบก็สามารถที่จะอดกลั้นไว้ได้ ทนไว้ได้ไม่แสดงออกมา

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ)^{๗๗} กล่าวว่า ขันติ เป็นหลักในการดำเนินชีวิตขั้นพื้นฐานประการหนึ่ง ที่มีความสำคัญต่อการตอบสนองความต้องการในการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่บุคคลผู้ปฏิบัติในลักษณะที่เป็นอุดมมงคลหรือความเจริญสูงสุดสำหรับชีวิต ดังข้อความที่ท้าวสัทกะ เทวดาได้กล่าวยกย่องประโยชน์ของขันติว่า “ประโยชน์ทั้งหลายอยู่ที่ความสำเร็จ แต่ประโยชน์ที่ยิ่งกว่าขันติไม่มี” นั่นก็คือ กิจกรรมใดๆ ของมนุษย์ไม่อาจหลีกเลี่ยงความอดทนไปได้ กล่าวคือ หลักคำสอนเรื่องขันติทั้ง ๓ ประเภทนี้ ส่งผลแห่งความสำเร็จทั้งในระดับโลกียะและโลกุตระ ในระดับโลกียะขันติมีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในหลายด้าน นับตั้งแต่ความอดทนอดกลั้นปฏิบัติฝึกฝนอบรมตนเพื่อการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมอย่างมีความสุข สำหรับระดับโลกุตระ ขันติเป็นเครื่องมือสำคัญที่จำเป็นต่อการประพฤติปฏิบัติธรรมเพื่อขัดเกลาพฤติกรรมอันแสดงออกทางกาย วาจา ใจให้อยู่ในกรอบของความถูกต้อง ทำให้มีจิตใจที่เข้มแข็ง ละกิเลส ต่างๆ ได้ ไม่เห็นแก่ตัว ไม่เกิดราคะ โทสะ โมหะ ไม่เบียดเบียนตนเอง เกิดจิตใจที่เป็นกุศลอันจะน้อมนำตนไปสู่ความดีสูงสุด คือพระนิพพาน

ความอดทน คือ ความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่เชื่อว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เชื่อว่าเป็นสมณะ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว นี่คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

^{๗๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๗/๓๑๔.

^{๗๖} พระศรีธรรมนิเทศ, มงคล ๓๘ ประการ, ม.ป.ท., ม.ป.ป, หน้า ๒๒.

^{๗๗} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ. ๙), มงคล ๓๘ ประการ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒๗.

ทั้งหลาย การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ความรวมในปาติโมกข์ เป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด การประกอบความเพียรในอธิจิต นี่คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๗๘}

ขันติ ความอดทนมีอยู่ในบุคคลใด บุคคลนั้นย่อมมีความสุข ทั้งปัจจุบันและอนาคต ความอดทนมี ๓ ประการ

๑. ทนตรากตรำ ทนต่อร้อน ฝน แดด หนาว
๒. ทนลำบาก ทนต่อสภาพความเจ็บไข้ ไม่สบาย
๓. ทนเจ็บใจ ทนต่อกิเลสทางใจ ไม่หวั่นไหวต่อการดูว่าร้าย^{๗๙}

โดยสรุป ขันติ คือ การอดทนต่อความทุกข์ยากทางกาย อดกลั้นต่ออารมณ์ความรู้สึกนึกคิดและอดออมประคับประคองตนเองให้ดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสม ไม่ลุแก่อำนาจความอยาก ความต้องการในทางที่ผิด

๒.๔.๔ จาคะ

จาคะ คือ การเสียสละ ได้แก่ การตัดใจ ตัดกรรมสิทธิ์ของตน ตัดความยึดถือของตน มี ๒ ลักษณะ คือ

๔.๑ สละวัตถุ คือ การแบ่งปัน เสียสละวัตถุสิ่งของที่ตนเองมีอยู่ให้แก่คนที่ไม่มี เพื่อสละความตระหนี่ออกจากตน

๔.๒ สละอารมณ์ คือ รู้จักระงับจิตใจ ไม่ผูกโกรธถือโทษ ไม่พยาบาทมาดร้ายคนอื่น โดยสรุป จาคะ คือ การรู้จักละวางความชั่ว ความทุจริต และรู้จักเสียสละทั้งด้านวัตถุสิ่งของและด้านจิตใจ^{๘๐}

สรุปองค์ประกอบของฆราวาสธรรม ๔ เป็นหลักธรรมคำสอนของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า คุณธรรมสี่ประการนี้ มี ๔ อย่าง คือ ๑) สัจจะ ความจริง เช่น ซื่อสัตย์ต่อกัน ๒) ทมะ ความฝึกฝน ปรับปรุงตน เช่น รู้จักข่มใจ ควบคุมอารมณ์ บังคับตนเอง ปรับตัวเข้ากับการงาน และสิ่งแวดล้อมให้ได้ดี ๓) ขันติความอดทน ๔) จาคะความเสียสละเพื่อแบ่งปันมีน้ำใจ หากบุคคลได้รับการอบรมและฝึกฝนและปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอแล้ว จะช่วยให้องค์กร ตลอดจนประเทศชาติบังเกิดความสุข ความร่มเย็น ท้ายสุด บุคคลผู้ปฏิบัติเกิดความสุขความร่มเย็นในอันที่จะดำรงชีวิตอยู่อย่างมั่นคงก้าวหน้าต่อไปได้

^{๗๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

^{๗๙} พระมหาดวงจันทร์ คุตตสีโล, ดร. “วาทะธรรมนำพาสู่” พิมพ์ครั้งที่ ๑/๒๕๕๗, หน้า ๔๕.

^{๘๐} พระภาวนาวิริยคุณ (เผด็จ ทตตชีโว), ฆราวาสธรรม, กรุงเทพมหานคร. : บริษัท กราฟิควอร์คพรีนติ้ง จำกัด ม.ป.ป. หน้า ๖๙.

๒.๕ การบริหารงานตามหลักฆราวาสธรรมในพระพุทธศาสนา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า การบริหารงานตามหลักฆราวาสธรรมในพระพุทธศาสนา ผู้ที่อยู่ครองเรือนต้องบริหารกิจการในครอบครัวให้เป็นไปอย่างราบรื่นเรียบร้อย ต้องประกอบด้วย ธรรม ๔ ข้อนี้ คือ ผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวต้องมีสัจจะ ความซื่อสัตย์ต่อคนในครอบครัว เช่น สามีมีความซื่อสัตย์ต่อภรรยา ต่อบุตรธิดา ภรรยามีความซื่อสัตย์ต่อสามี ต่อบุตรธิดา ถ้าผู้นำหรือผู้บริหารมีความซื่อสัตย์ต่อคนรอบข้าง จะทำให้คนรอบข้างไว้วางใจ ไม่เกิดความระแวงต่อกันแต่ละคนก็จะตั้งใจทำงานตามหน้าที่ของตนได้เต็มความสามารถ การงานที่ทำก็จะออกมาดีประสบความสำเร็จตามที่ตั้งเอาไว้ ไม่เฉพาะความซื่อสัตย์เท่านั้นที่นำความสำเร็จมาให้ แม้แต่วาจาสุกหรือการพูดความจริงก็นำประโยชน์อันยิ่งใหญ่มาให้ คนที่มีสัจจะนอกจากจะบริหารงานประสบความสำเร็จแล้ว ยังสามารถกลับใจศัตรูให้เป็นมิตรได้ การรักษาสัจจะ นอกจากจะมีผลทำให้ผู้รักษากลายเป็นที่เคารพนับถือของคนอื่นแล้ว การทำสัจจะกิริยาหรือการตั้งสัจจะอธิษฐาน ยังทำให้ผู้ที่ตกอยู่ในอันตรายรอดพ้นจากอันตรายได้ด้วย^{๘๑}

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูรธรรมจิตฺโต)^{๘๒} ได้กล่าวถึงแนวทางการบริหารตามแบบอย่างของพุทธศาสนาไว้ว่า การศึกษาพุทธบริหารในที่นี้ ได้ใช้หน้าที่ของนักบริหารเป็นกรอบในการพิจารณาหน้าที่ (Function) ของนักบริหารมีอยู่ ๕ ประการตามคำย่อในภาษาอังกฤษว่า POSD ประกอบด้วยรายละเอียดดังนี้

P คือ Planning หมายถึง การวางแผนเป็นการกำหนดแนวทางดำเนินงานในปัจจุบัน เพื่อความสำเร็จที่จะตามมาในอนาคตผู้บริหารที่ดีต้องมีวิสัยทัศน์ เพื่อกำหนดทิศทางขององค์กร

O คือ Organizing หมายถึงการจัดองค์กรเป็นการกำหนดโครงสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิกและสายบังคับบัญชาภายในองค์กรมีการแบ่งงานกันทำ และการกระจายอำนาจ

S คือ Staffing หมายถึงงานบุคลากรเป็นการสรรหาบุคลากรใหม่ การพัฒนาบุคลากรและการใช้คนให้เหมาะกับงาน

D คือ Directing หมายถึง การอำนวยการ เป็นการสื่อสารเพื่อให้เกิดการดำเนินการตามแผนผู้บริหารต้องมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี และมีภาวะผู้นำ

สัจจะ หมายถึง ความซื่อสัตย์ต่อกัน หรือความตั้งใจจริงต่อกัน อันความซื่อสัตย์นี้มีไว้ แต่เฉพาะซื่อสัตย์ต่อผู้อื่นที่เรามีความเกี่ยวข้องด้วย เช่น ความซื่อสัตย์ต่อภรรยาสามี ความซื่อสัตย์ต่อมิตร ความซื่อสัตย์ต่อเจ้านาย ความซื่อสัตย์ต่อคำพูดที่ให้ไว้กับคนอื่น ฯลฯ แต่เรายังต้องมีสัจจะหรือมีความซื่อสัตย์ต่อความเป็นมนุษย์ของตัวเองด้วย ถ้าบุคคลใดมีหลักธรรมข้อนี้ กล่าวคือ มีความซื่อสัตย์

^{๘๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๓.

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน หน้า ๔-๕.

สุจริตในการอยู่ร่วมกัน ในการทำงานหรือรวมไปถึงการบริหารจัดการงาน ในองค์กรใดองค์กรหนึ่ง ย่อมจะทำให้องค์กรนั้นมีประสิทธิภาพในการบริหารงานได้เป็นอย่างดี

อนึ่ง ถ้าเป็นผู้ที่ทำงานอยู่ในกลุ่มปฏิบัติการย่อมจะทำให้ผู้บังคับบัญชามีความพึงพอใจในการทำงานของบุคคลนั้นๆ ด้วย ฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าหลักสัจธรรมนี้ย่อมทำให้เกิดความพึงพอใจในการปฏิบัติงานของผู้บังคับบัญชา และผู้ร่วมงานในองค์กรนั้นๆ ได้เป็นอย่างดีด้วย หลักธรรมประการต่อมา

หมะ ซึ่งแปลว่า การรู้จักข่มจิตข่มใจตนเอง การข่มจิตใจตัวเองนี้เป็นเรื่องยากสำหรับ คนที่มีจิตใจไม่เข้มแข็งหรือคนที่มีอารมณ์แปรปรวนได้ง่าย เดียวดีเดี๋ยวร้าย เดียวชอบเดี๋ยวไม่ชอบ พลอยทำให้เพื่อนร่วมงานและผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาเป็นโรคประสาท หรือติดเชื่อประสาทไปด้วย

อนึ่ง คนที่ติดในอบายมุข พอเริ่มติดก็ควรรีบข่มจิตข่มใจ ถอนตัวออกจากอกุศลกรรม อกุศลมุขกรรมโดยเร็ว อกุศลจิตหรือจิตอันเป็นฝ่ายไม่ดีนั้น มันกวัดแกว่งดิ้นรน และร้อนรนที่จะหวนกลับไปในทางที่ไม่ดีอันเดิมอยู่เสมอๆ ถ้าเราไม่สามารถข่มใจให้ชนะกระแสของกิเลสตัณหาอุปาทานแล้ว อาจจะทำอะไรไม่สำเร็จอย่างที่ตั้งใจเอาไว้ก็ได้ ดังนั้น คนที่หวังความสำเร็จในการทำงานที่มีเพื่อนร่วมงานจำนวนมาก จึงต้องมีหมะหรือการข่มใจให้อยู่ในฝ่ายธรรมะ อันเป็นฝ่ายกุศลอย่างเสมอต้นเสมอปลาย เมื่อบุคคลมีความข่มใจในสิ่งที่ผู้อื่นคิดว่าไม่สามารถที่จะทำได้ แต่ก็สามารถบังคับข่มใจในสิ่งนั้นได้ การกระทำได้เช่นนี้ ย่อมจะทำให้คนที่ทำงานร่วมกันเกิดความพอใจในการกระทำเช่นนั้นได้ ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า หลักหมะนี้ สามารถทำให้บุคคลที่ทำงานร่วมกันในองค์กรใดองค์กรหนึ่งเกิดความพึงพอใจในการปฏิบัติงานได้ หากว่าทุกคนมีหลักหมะ คือ ความข่มใจในสิ่งที่ไม่ควรพูด ไม่ควรทำดังกล่าวแล้ว หลักธรรมประการต่อมาที่สามารถสร้าง ความพึงพอใจในการปฏิบัติงานในองค์กรได้

ขันติ ขื่อนี้แปลได้ว่าเป็นความอดทน คนที่รู้จักความอดทนอดกลั้นต่อทุกสิ่งทุกอย่าง ย่อมเป็นผู้ชนะย่อมเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จในที่สุด คนที่มีขันตินั้น เขาจะเป็นคนไม่แพ้ตัววันประกันพรุ่งในการทำงาน โดยอ้างว่าร้อนอ้างว่าหนาวหรืออ้างว่าฝนตกฟ้าร้อง เขาจะทำงานโดยอดทนต่อการพูด ส่อเสียดเยาะเย้ยถากถางจากผู้ประสอ์ร้าย เขาจะอดทนต่อความยากลำบากความเหน็ดเหนื่อยกายและใจ เขาจะอดทน และคอยเก็บเล็กผสมน้อย ต่อไปมันก็พอกพูนเพิ่มใหญ่ไปเอง ความอดทนที่สำคัญอีกอันหนึ่งคือความอดทนต่อการยั่วยวนของกิเลสตัณหา อุปาทานที่มากระทบจิตในทุกรูปแบบ จิตใจของท่านจะต้องไม่หวั่นไหวหลงไหลไปความทะยานอยาก โดยเฉพาะที่มาในทางทุจริต และทางกามคุณอันมีรูปรสกลิ่นเสียงสัมผัสทั้งหลาย ทั้งปวง บุคคลที่ทำงานในองค์กรหากมีหลักธรรมข้อนี้ย่อมสร้างความพอใจให้กับผู้บังคับบัญชาเป็นอย่างมาก ด้วยเหตุผลหลายประการ กล่าวคือ ประการแรกเป็นผู้ที่มีความอดทนต่องานไม่ว่าจะเป็นงานหนักหรือเบาก็ตาม ซึ่งรวมไปถึงความขยันอันเกิดจากความอดทนนี้ด้วย ประการต่อมาย่อมทำให้งานนั้นมีปริมาณมากกว่า ที่ควรจะเป็นในช่วงที่ต้องการงานรีบด่วน การกระทำเช่นนี้จึงทำให้ผู้บังคับบัญชามีความพึงพอใจต่อการทำงานของผู้อยู่ใต้บังคับ

บัญชาที่มีความอดทน ดังนั้น หลักความอดทนจึงเป็น หลักธรรมอีกประการหนึ่งในฆราวาสธรรมที่สร้างความพึงพอใจในการทำงานได้เป็นอย่างดี หลักธรรมประการสุดท้ายที่สร้างความพึงพอใจในการปฏิบัติงาน

จาคะ ข้อนี้แปลได้ว่า การสละให้ปันสิ่งของอันเป็นของๆ ตน แก่บุคคลที่ควรให้ปัน เกิดเป็นคนจะอยู่ในสังคมได้อย่างมีคุณค่ามิใช่ว่าวันหนึ่งๆ ก็ควรรู้จักสละให้ปันสิ่งของของตนมีเพื่อประโยชน์ของคนอื่น เพื่อประโยชน์ของสังคมส่วนรวมตามกำลังที่มีอยู่ และขณะเดียวกันก็ไม่เป็นการเบียดเบียนตัวเองจนเกินไป

ข้อมูลจากพระไตรปิฎก เอกสาร ตำรา และแนวคิดจากนักปรัชญาทางศาสนาที่ผู้วิจัยได้นำเสนอมา ฆราวาสธรรม เป็นธรรมสำหรับผู้ครองเรือน หรือธรรมสำหรับคฤหัสถ์ คือ ผู้ครองเรือน หากปฏิบัติตามหลักธรรมนี้จะทำให้เกิดความสุขในชีวิตการครองเรือน และการอยู่ร่วมกันกับบุคคลอื่นในสังคม การใช้หลักฆราวาสธรรมในการปฏิบัติงาน คือเป็นคนมีความซื่อสัตย์สุจริต การฝึกฝนรู้จักควบคุมจิตใจ การอดทน ทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร รู้จักสละแบ่งปันสิ่งของของตนมี เพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น จะทำให้การปฏิบัติงานร่วมกับผู้บังคับบัญชา องค์กร และ ประชาชน อันเป็นการทำให้เกิดความสุขความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน

ผู้วิจัยนำมาสรุปนิยามศัพท์เพื่อการวิจัยได้ว่า การบริหารงานตามหลักฆราวาสธรรม ๔ หมายถึง การทำงานหรือปฏิบัติงานให้ประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายของหน่วยงาน และ ผู้ปฏิบัติงานปฏิบัติด้วยหลักคุณธรรม โดยแบ่งออกเป็น ๔ ด้าน ได้แก่

๑. ด้านสัจจะ หมายถึง การทำงานหรือการปฏิบัติงาน ในสายงานต่างๆ ของสำนักบริการเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบตามความจริง มีความ ซื่อสัตย์ สุจริต และมีความจริงใจ

๒. ด้านทมะ หมายถึง การทำงานหรือการปฏิบัติงาน ในสายงานต่างๆ ของสำนักบริการเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบ โดยรู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกฝนข่มใจ ปรับตัว ฝึกหัดแก้ไขข้อบกพร่องอย่างมีสติปัญญา

๓. ด้านขันติ หมายถึง การทำงานหรือการปฏิบัติงาน ในสายงานต่างๆ ของสำนักบริการเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามบทบาทหน้าที่ และความรับผิดชอบ ด้วยความอดทน มีความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง ไม่ท้อถอย

๔. ด้านจาคะ หมายถึง การทำงาน หรือการปฏิบัติงาน ในสายงานต่างๆ ของสำนักบริการเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามบทบาทหน้าที่ และความรับผิดชอบ ด้วยความเสียสละ สละความสุขสบาย และผลประโยชน์ส่วนตนได้ ใจกว้างพร้อมที่จะรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น พร้อมทั้งจะร่วมมือช่วยเหลือ ไม่คับแคบเห็นแก่ตัว

สรุป

การบริหารงานเป็นเรื่องสำคัญเป็นทั้งศาสตร์ และศิลป์อยู่ในตัว หมายความว่า ผู้บริหารต้องมีศาสตร์คือความรู้เกี่ยวกับการบริหารงาน เช่น หลักธรรมาภิบาลธรรมนี้ถือว่าเป็นศาสตร์แห่งการบริหารงาน ส่วนศิลปะในการบริหารนั้น ขึ้นอยู่กับความสามารถของแต่ละคน บางคนใช้หลัก สัจจะเหมือนกัน แต่วิธีการอาจจะเหมือนกัน แต่ศาสตร์ และศิลป์ทั้งสองอย่างนี้ ต้องดำเนินไปด้วยกันจึงจะทำให้การบริหารงานประสบความสำเร็จ อุปมาเหมือนกับมีข้าว และกับข้าวแล้ว ถ้าไม่รู้จักวิธีนำมาปรุงเป็นอาหารก็ไม่เกิดประโยชน์แก่เจ้าของ และไม่ทำให้แก้ปัญหาคือความหิวของตนให้หายไปได้ การมีความรู้ก็เหมือนกับมีข้าว และกับข้าว การนำมาประยุกต์ใช้ในการบริหารงาน เปรียบเหมือนการนำข้าว และกับข้าวมาปรุงเป็นอาหารแล้ว รับประทานทำให้อิ่ม และหายจากความหิวได้ หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานมีหลายหมวด แต่หลักธรรมาภิบาลนี้เป็นหลักธรรมหนึ่งที่ผู้อยู่ครองเรือนสามารถนำมาเป็นแนวทางในการบริหารงานในครอบครัว และองค์กรที่จะทำให้อาจได้รับประโยชน์อย่างยิ่งใหญ่ตามหลักฐานตัวอย่างที่ได้ศึกษามานั้น

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมาภิบาล ๔ พอดีสรุปได้ว่าการปฏิบัติตนตามหลักธรรมาภิบาล ๔ มีความซื่อตรง ซื่อสัตย์ สามารถข่มใจ รู้จักควบคุมจิตใจ มีความอดทน ตั้งหน้าทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็งอดทน มีความต้องการที่จะร่วมมือช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตัว หรือเอาแต่ใจตัว นับเป็นหลักธรรมที่เกื้อกูลการปฏิบัติงาน และการดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสม และมีความสุข